

RAZVOJ ISTRAŽIVANJA PRAPOVIJESTI U DALMACIJI

ŠIME BATOVIĆ

Rad na arheološkom proučavanju prapovijesti Dalmacije nalazi se uvelike još u početnom stadiju. Postoje mnoge praznine u poznavanju toga perioda u prošlosti Dalmacije. Tako ne znamo ništa o mezolitskom razdoblju. Paleolit i brončano doba vrlo su slabo poznati. Zato još ne možemo uočiti ni osnovnog okvira svih razdoblja prapovijesti. Najbolje su poznati neolit, eneolit i željezno doba, ali i oni samo u osnovnim konturama, s mnogo praznina i nejasnoća, u stvari, samo su dotaknuti u pojedinim nalazištima. Najveći se napredak postigao iza drugog svjetskog rata, ali još uvijek s premalo stručnih i materijalnih snaga, pa i s nedovoljno sistematičnosti. Pojedini se periodi nisu istraživali u podjednakoj mjeri jer je rad gotovo uvijek bio uvjetovan subjektivnim okolnostima, dok mu objektivni uvjeti gotovo redovito nisu bili skloni.

Osnovna svojstva dosadašnjeg rada na ispitivanju prapovijesti Dalmacije jesu: neobično slab intenzitet uopće, vrlo rijetka sistematska istraživanja, premalo objavljene građe, izuzetnost stručno i naučno obrađenih problema, potpuno nepoznavanje ili sasvim oskudno poznavanje pojedinih perioda, pa nedostatak kronologije. Na temelju tako vrlo slabog i siromašnog nasljeđa našoj se prapovijesnoj arheologiji nameću mnogobrojni zadaci.

Opći uvjeti arheološkog rada u Dalmaciji bili su uglavnom jednaki kao u cijeloj Hrvatskoj pa se oni ne smiju promatrati sasvim odvojeno. Kako bi se uočili uzroci ovakva stanja prapovijesti Dalmacije, potrebno je razmotriti njezin dosadašnji razvoj.

U razvoju istraživanja prapovijesti u Dalmaciji mogu se razlikovati tri osnovna perioda: 1) prije prvog svjetskog rata; 2) između dva rata i 3) period iza drugog svjetskog rata.

Iako intenzivno registriranje, sakupljanje, čuvanje i proučavanje arheoloških spomenika u Dalmaciji počinje već u 15. stoljeću, usporedo s humanizmom i renesansom, zanimanju za prapovijesne nalaze nema traga sve do 17. stoljeća.¹ Prvi naime literarni trag o pra-

¹ F. Bulić, »Razvoj arheoloških istraživanja i nauka u Dalmaciji kroz zadnji milenij«, *Prilog Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 1924—1925, str. 1 i d; Š. Ljubić, »O napredku arheološke znanosti u našoj Hrvatskoj zemlji«, *Viestnik Hrvatskoga arheološkoga društva* (unaprijed *Vhađ*) X, 1888, str. 20.

povijesti u Dalmaciji donosi V. Prodić u svojoj kronici otoka Brača iz prve polovice 17. stoljeća, u kojoj opisuje grobne humke na Braču, samo on smatra da su se u njima pokapali Grci.² Tek početkom XVIII stoljeća u prepisci s J. Salečićem svećenik A. Karamanić-Matijašević prvi put zaključuje da humci na Korčuli predstavljaju prapovijesne grobove.³ Prvi trag o istraživanju špilja donosi A. Fortis u svom djelu *Viaggio in Dalmazia, Venezia 1774, II, 65*. Češće vijesti o prapovijesnim ostacima javljaju se tek u prošlom stoljeću.

Početak sistematskog rada obilježava osnivanje prvih muzeja u Dalmaciji, i to 1818—1821. u Splitu i 1830. u Zadru.⁴ Intenzivniji rad na sakupljanju arheoloških predmeta i osnivanju muzejskih ustanova povezan je uz nacionalno buđenje i narodni preporod. Dotada se arheologijom bave pojedinci. Iako je Dalmacija administrativno odvojena od ostale Hrvatske, bila je s njom u stalnim vezama. Povezivao ih je i Zagreb kao duhovni i politički centar svih Hrvata. Ipak se Dalmacija nešto drukčije razvijala u radu na arheologiji. Prva akcija u nacionalnim okvirima koja je dala zamah sakupljanju arheoloških predmeta bio je god. 1829. poziv Ljudevita Gaja na narod da se u Zagrebu osnuje muzej. Posebno je taj rad pojačan osnutkom muzeja 1846. god.⁵ Ipak su u prvoj polovici prošlog stoljeća izuzetni nalazi i vijesti o predmetima iz prapovijesti. Osnutkom muzeja u Zagrebu imenovani su u cijeloj zemlji muzejski povjerenici, koji će sve do god. 1918. biti najbolji, a često i jedini sakupljači arheoloških, posebno prapovijesnih predmeta i informatori o nalazima. S pomoću takve mreže povjerenika sakupljeni su veliki dijelovi prapovijesnih zbirki u muzejima u Zagrebu, Splitu i Zadru.

Prva polovica prošlog stoljeća bila je u stvari početna faza na sistematskom sakupljanju arheološke građe. Dalje se od toga nije pošlo. Pravi organizirani i stvarni rad na proučavanju i sakupljanju spomenika počinje u drugoj polovici 19. stoljeća. Novo su razdoblje uvjetovali neki važni događaji na domaćem tlu, a posebno neki događaji u okviru cijele Austrije, koji su odigrali odsudnu ulogu u razvoju arheologije u Hrvatskoj, osobito u Dalmaciji. Kao prvi veliki organizirani napredak datira osnivanje »Društva za jugoslavensku povjestnicu i starine« 1850, s glasilom *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku* 1851. u Zagrebu, koje je počelo izdavati i radove iz arheologije.⁶ Dotle su se radovi pojedinaca objavljiva-

² Š. Ljubić, »Prvi tragovi predhistoričkih opažanja u nas tečajem XVII stoljeća«, *Vhad VIII*, 1886, str. 51—52.

³ Š. Ljubić, »Prvi tragovi predhistoričkih opažanja u nas još početkom prošloga stoljeća«, *Vhad VIII*, 1886, str. 18, 19; F. Bulić, o. c., str. 10.

⁴ Š. Ljubić, *Vhad X*, 1888, str. 78—79; F. Bulić, o. c., str. 18. God. 1821, počinju i prva arheološka iskapanja; usp. Jelić-Bulić-Rutar, *Voda po Spljetu i Solinu (Guida di Spalato e Salona)*, Zadar 1894, str. 120.

⁵ Š. Ljubić, *Vhad X*, 1888, str. 56, 57, 77.

⁶ F. Bulić, o. c., str. 22, 122; Š. Ljubić, *Vhad X*, 1888, str. 76.

vali u novinama.⁷ Drugi važan događaj slijedio je god. 1856, kad je u Beču osnovano Središnje povjerenstvo za istraživanje i čuvanje umjetničkih i historijskih spomenika («Zentralkommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale»), koje počinje izdavati svoj organ *Mittheilungen*. Povjerenstvo je imenovalo mrežu konzervatora i dopisnika, koji su redovno slali u Beč izvještaje o događajima i nalazima, a oni su se objavljivali u *Mittheilungen*.⁸

Nagliji polet u razvoju naše arheologije nastaje dolaskom Šime Ljubića god. 1867. za kustosa, a 1871. za upravitelja Narodnog muzeja u Zagrebu. Svestrana Ljubićeva djelatnost odvija se preko Hrvatskog arheološkog društva u Zagrebu, koje je nastalo iz Društva za jugoslavensku povjestnicu i starine 1878. god. i njegova glasila, časopisa *Vjesnik*, koji izlazi od 1879. godine (prvi svezak izvan serije izlazi 1870.), a Ljubić je i njihov osnivač.⁹ Uz to se razvija jaka aktivnost u Splitu oko glasila Arheološkog muzeja *Bullettino di archeologia e storia dalmata* (od 1920. izlazi kao *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*), koji počinje izlaziti god. 1878. osobito dolaskom Frane Bulića za upravitelja muzeja god. 1884. Ljubić i Bulić bili su i glavni nosioci arheološkog rada prošlog stoljeća i prvi školovani stručnjaci u Hrvatskoj. Oni udaraju i temelje naučnog rada u našoj arheologiji. Prva etapa tog perioda traje do konca prošlog stoljeća.

U to su doba stvoreni svi uvjeti za sistematski rad. *Vjesnik*, *Bullettino* i *Mittheilungen* prate i registriraju prapovijesne nalaze, objavljuju vijesti i izvještaje povjerenika. Međutim, o pravom naučnom radu na prapovijesti ne može se još ni govoriti. Dalje od registriranja i prikupljanja nalaza jedva da se i pokušava ići. Nedostaju stručnjaci i materijalna sredstva. Zato je ogroman polet arheologije dao u proučavanju prapovijesti Dalmacije vrlo skromne rezultate. Ljubić je jedini koji stalno prati razvoj prapovijesti u Evropi i svim silama radi na njezinu razvitku kod nas. Kao Dalmatinac posebno se zanimao za prapovijesne nalaze u Dalmaciji, poticao njihovo istraživanje i registrirao sve novosti. On i jedini radi sistematski na prapovijesti.

Do izlaženja *Vjesnika* i *Bullettina* bilo je poznato vrlo malo nalaza iz Dalmacije. U svom Popisu prapovijesnih predmeta u zagrebačkom muzeju, objavljenom god. 1876, Ljubić navodi samo nekoliko njih.¹⁰ Naglom povećanju prapovijesnih nalaza pridonijeli su *Vjesnik*

⁷ F. Bulić, o. c., str. 22—23.

⁸ *Ibid.*, str. 52, 110.

⁹ K. Vinski, »Š. Ljubić« *Enciklopedija Jugoslavije* 5, Zagreb 1962, str. 567, s. v.

¹⁰ Š. Ljubić, *Popis predmeta predhist. dobe u Nar. muzeju u Zagrebu*, Zagreb 1876. To je i prva monografija iz prapovijesti na našem jeziku. Prvi podaci o prapovijesnim nalazima u Dalmaciji objavljeni su 1873. G. Boglić, *Studi storici sull'isola di Lesina* I, Zadar 1873, str. 7—8 (grobnji prilozi iz humaka).

i *Bullettino*, koje su primali gotovo svi učitelji i svećenici po selima i direktno se upućivali u oblike i svojstva nalaza kao i njihovu važnost, pa su bili tako u mogućnosti sakupljati i spašavati nalaze. Ali čitav rad, nažalost, ostao je na tome.

U prošlom se stoljeću često susreću pojedinci koji uviđaju ili se žale na neistraženost Dalmacije u prapovijesti, odnosno ističu, kako je njezina prošlost uopće slabo poznata, bilo da su krive povijesne prilike pod tuđim ropstvom, siromaštvo zemlje i zaostalost naroda, nedostatak stručnjaka ili sredstava. Mnogi se žale da se uslijed neznanja i praznovjerja i ono što se nađe uništi, a zbog tuđe prevlasti opet mnogo toga odnese iz zemlje, ili se nalazi u rukama privatnika, pa zato nema arheoloških predmeta.¹¹

Na vrlo mali broj predmeta iz kamenog doba u Hrvatskoj upozorava Ljubić još 1884. godine, jer da se je malo nastojalo oko njihova otkrivanja i sve što tada postoji da je otkriveno slučajno.¹² U *Izvještaju Društva 1885*. Ljubić se žali da je za istraživanje prapovijesnih predmeta kod nas jedva učinjen prvi slab korak, da mnogobrojne špilje nisu taknute, a u njegovo doba da nema sredstava kojima bi se to nadoknadilo.¹³ Nekoliko godina poslije Ljubić iznosi kako se prapovijest u svijetu zadnjih godina naglo razvila, pa upućuje na takav rad i kod nas. Ističe svoja nastojanja da se i naša zemlja istraži, »ali ono, što se do sada pobralo po zemlji za muzealne sбирke iz kamene dobe, akoprem od velike važnosti i dosta množno, nije po strukovnih načelih istraženo i otkriveno bilo, naime sustavnim iskapanjem u spiljah, u močvarah, i. t. d.; sve ono, što do sada imamo u nar. muzeju, sve je neuk čovjek slučajno našao, a taj nije jamačno u stanju, da o svom otkriću znanstvenu ocieniu sastavi.«¹⁴ To se stanje uza sva nastojanja i želje Ljubića i drugih nije moglo popraviti jer nije bilo sredstava. Hrvatsko arheološko društvo uzdržavalo se uglavnom novčanim doprinosima povjerenika i rodoljuba, a time se nije moglo raditi. »Ovo pomanjkanje sredstava ne dopušta nam, da izvedemo i ma koje strukovno istraživanje po zemlji«, — žali se Ljubić.¹⁵ Niti Povjerenstvo iz Beča nije davalo nikakva sredstva za istraživanje jer je konzervatorska služba bila počasna. Hrvatska je bila u kolonijalnom odnosu, a njezina privreda potpuno nerazvijena da bi mogla pomoći razvoju arheologije.

Tome se svemu pridružio tradicionalan interes dalmatinskih arheologa isključivo za grčke i rimske nalaze.¹⁶ Mnoštvo klasičnih ostataka,

¹¹ Š. Ljubić, *Vhad X*, 1888, str. 19; Jelić—Bulić—Rutar, o. c., str. 133—134.

¹² Š. Ljubić, »Predhistorička kamena doba«, *Vhad VI*, 1884, str. 91.

¹³ Š. Ljubić, »Izvješće...«, *Vhad VII*, 1885, str. 3.

¹⁴ Š. Ljubić, »Prvo otkriće predhistoričkog selišta iz kamene dobe na našoj zemlji«, *Vhad X*, 1888, str. 1.

¹⁵ Š. Ljubić, *Vhad XII*, 1890, str. 55.

¹⁶ Š. Ljubić, *Vhad VII*, 1885, str. 1.

literarni izvori, natpisi, arhitektura i sve drugo nametalo se ljudima u Dalmaciji koji su imali interesa za prošlost, a taj je interes potican još i izvana u toku nekoliko stoljeća.

Nasuprot tome o prapovijesnim spomenicima nije se do tada znalo ništa. Bez pisanih dokumenata i monumentalnih arhitektonskih ostataka nisu bili osobito uočljivi. Kameni predmeti bili su u narodu obavijeni praznovjermem. Vjerovalo se da je to strijelno kamenje i da služi za obranu od groma, ili su se njima liječile bolesti, ili su se nosili kao amuleti pa ih je bilo teško od naroda dobiti.¹⁷ Keramici se pogotovu nije obraćala nikakva pažnja, niti se sakupljala, jer se u ulomcima posuda nije vidjela nikakva korist niti su znali njezine vrijednosti. Jedan povjerenik nakon iskapanja neke pećine u Lici javlja Ljubiću rezultate pa mu kaže u pismu: »Criepovlja izkopanoga ima ciela hrpa; toga znam, da ni ne trebate.«¹⁸ Zato nije čudno, što su u muzejima izuzetni i vrlo rijetki ostaci prapovijesne keramike sakupljeni u to doba.¹⁹

Ni Frane Bulić, koji je stručni i naučni rad u arheologiji Dalmacije podigao na evropsku razinu, nije zalazio u probleme prapovijesti, što je bez sumnje uzrokom njegova isključivo klasična naobrazba. Nasuprot tome on je na području antičke arheologije razvio golemu djelatnost. Ipak je Bulić kao direktor muzeja nastojao pobuditi interes i za sakupljanje prapovijesnih predmeta po Dalmaciji, upućivao povjerenike i ljubitelje i redovito izvještavao i registrirao svaki nalaz u *Bullettinu* i *Mittheilungen*. Njegovi su nam podaci danas dragocjeni pa i jedini za većinu nalazišta koja su tada otkrivena.

Ljubić i Bulić glavni su predstavnicinaše prapovijesne arheologije u prošlom stoljeću, premda to Buliću nije bila glavna aktivnost. Obadvojica su međutim djelovali mnogo i na ostalim područjima arheologije i povijesti. Osim njih na žalost ne djeluje nijedan drugi stručnjak. Uz njih se jedino postepeno okuplja veća grupa ljubitelja prapovijesne arheologije iz redova tadašnje naše inteligencije — učitelja, profesora, popova, pravnika, prirodoslovaca i dr. — koji su nam ostavili i sakupili više bilježaka i podataka objavljenih u naša dva časopisa ili drugdje: G. Bučić, I. Bulić, G. A. Botteri, C. F. Bianchi, S. Zlatović, D. Alačević, R. Gasperini, A. Gilić,

¹⁷ Š. Ljubić, »O presudah glede kamenih predmeta kod naroda u Zagorju«, *Vhad* VII, 1885, str. 61; Isti, »Prva otkrića iz kamenite dobe u Dalmaciji«, *Vhad* III, 1881, str. 8; I. Bulić, »Novi prehistorički nahogjaji iz Grabovca«, *Bullettino di archeologia e storia dalmata* (unaprijed *Bull. dalm.*) XXI 1898, str. 14; F. Radić, »Nov predmet iz kamenog doba u Dalmaciji«, *Vhad* IX, 1887, str. 72; F. Radić—V. Vuletić—Vukasović, »Tri nova prehistorička predmeta s otoka Korčule«, *Vhad* X, 1888, str. 46—47; isti, *Vhad* XII, 1890, str. 76.

¹⁸ *Vhad* XIV, 1892, str. 21.

¹⁹ Sve do 1894. god. npr. u splitskom muzeju nije bilo nikakve prapovijesne keramike; usp. Jelić—Bulić—Rutar, o. c., str. 150. U zadarskom su muzeju do 1900. postojale dvije neolitske zdjele iz Grapčeve spilje, ilirska ogrlica i pršljen, pa nekoliko grčkih posuda iz Nina i ostale Dalmacije: usp. muzejski katalog.

P. Kaer, M. Kišpatić, I. Novak, J. Marinković, S. Rutar, F. Radić, V. Vuletić-Vukasović, P. Roca, F. Scarpa, P. Stanić, A. Stošić, N. Trojanis, G. Boglić, J. Granić, L. Jelić.

Uporedo s radom naših ljudi dotiču se prapovijesti Dalmacije i pojedini stranci, kao: R. F. Burton, Fligier, F. Luschan, K. Marchesetti, P. Strobel, P. Reinecke, G. Stache, I. Woldřich, M. E. Weiser, O. Hovorka, J. Szombathy.

Sistematskih iskapanja nije bilo niti su muzeji uopće izvodili istraživanja.²⁰ Zabilježeno je samo nekoliko pokušaja pojedinačnih i dosta nestručno vođenih sondiranja i manjih iskapanja, ali je i to ostalo bez odjeka jer su radovi bili lišeni naučnog kriterija, solidne dokumentacije, stratigrafije, većinom metodski promašeni, a nalazi i rezultati neobjavljeni ili oskudno i nestručno obrađeni bez detaljne analize. Keramika, pogotovo neolitska, nije se sakupljala, a ona je jedina mogla nametnuti probleme. Predmeti su većinom dospjeli na razne strane, često izvan muzeja i zagubili se, jednako kao i oni po muzejima, ili su ostali nepoznati.

Prvo iskapanje prapovijesnih nalazišta koja su nam zabilježena u Dalmaciji izveli su G. Bučić i P. Boglić, god. 1861, istražujući grobne humke na Hvaru, o kojima izvještava G. Boglić 1873.²¹ Iza toga, god. 1875. iskapao je J. Woldřich u Gospodskoj pećini na izvoru rijeke Cetine.²² God. 1877. sondirao je Ljubić u špilji Sv. Nedilje na Hvaru.²³ G. Bučić piše 1885. da je iskapao u 10 špilja na otoku Hvaru.²⁴ Pretpostavlja da su se stanovnici pećina pokapali u tumulima.²⁵ Iste godine izvještava V. Vuletić-Vukasović o svojim iskapanjima tumula na otoku Braču.²⁶ Godine 1887. poduzeli su G. B. Novak i G. Bojanić iskapanje u Grapčevoj špilji na Hvaru. R. Gasperini je o tome dao i dosta iscrpan izvještaj. Ustanovljena je stanovita stratigrafija od 11 slojeva. Gasperini analizira kulturni materijal, posebno životinjske i ljudske kosti, školjke i puževe, pa izrađevine. Donosi i fizikalni sastav keramike. Iskapala se cijela debljina kulturnog sloja od 3,5 m debljine. Dotiče i neke probleme što je rijetko u to doba: zaključuje da nalazište pripada neolitu, da je postojala

²⁰ Jelić—Bulić—Rutar, o. c., str. 133.

²¹ G. Boglić, *Studi storici sull'isola di Lesina I*, Zadar 1873, str. 7—8.

²² J. Woldřich, »Urgeschichtliche Notizen aus Dalmatien«, *Mitth. der anthrop. Gesell. in Wien* VI, 1876, str. 51. i d.

²³ Š. Ljubić, »Prva otkrića iz kamenite dobe u Dalmaciji«, *Vhad* III, 1881, str. 5.

²⁴ G. Bucchich, »Ricerche preistoriche sull'isola di Lesina«, *Bull. dalm.* VIII, 1885, suppl. I, str. 1 i d.

²⁵ *Ibid.*, str. 5.

²⁶ V. Vuletić-Vukasović, »Kulturhistorische und prähistorische Miscellen von der Insel Brač (Bol) in Dalmatien«, *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* (unaprijed MAGW) XV, 1885, str. 49 i d.

trgovina s Istrom i Italijom, da su se stanovnici bavili stočarstvom, lovom i ribolovom.²⁷ Tom se prilikom prvi put spominje bojana keramika.²⁸ Nedostaju, kao i inače kod svih tadanjih radova, tehnička dokumentacija i ilustrativni materijal. Rutar spominje u isto doba probno iskapanje u Špilji na Žminskom docu na Hvaru.²⁹ Učitelj F. Scarpa izveo je 1888. i 1890. dosta opsežna iskapanja u špilji Tradan j zapadno od Šibenika. Ustanovio je i neku stratigrafiju. Kulturni je sloj imao debljinu 2—3 m. O keramici kao i ostali malo govori.³⁰ Slučajno se u Arheološkom muzeju u Splitu sačuvalo odatle nekoliko ulomaka keramike.³¹ Pripada mlađem neolitu i eneolitu. J. Szombathy i F. Bulić vršili su god. 1891. pokusna iskapanja špilja i tumula na Braču. Tako su u špilji Kopačini otkrili, uz ostalo, kremene predmete.³² 1892. iskapali su se tumuli starijeg željeznog doba u Dupcima kod Imotskog.³³ 1886. J. Marinković iskapao je špilju Tovarski bod na otoku Svecu.³⁴ I konačno, 1898. istraživao je I. Bulić nekropolu starijeg željeznog doba (?) u Postranju.³⁵

Čitav rad na prapovijesti Dalmacije u prošlom stoljeću odvijao se u tri pravca: registriranje slučajnih nalaza, sakupljanje terenskih podataka i opažanja, pa pokušaji iskapanja. Iako je rad bio pojačan počevši od 1875, rezultati su bili skromni i jedva su se makli od početka. Radilo se bez stručnih snaga i bez sistema. Cilj je bio uglavnom sakupiti predmete za muzeje ili privatne zbirke. I iskapanja naoko brojna nisu riješila gotovo ništa, pa niti osjetno popunila zbirke u muzejima, jer predmeti redovito nisu dolazili u muzeje. Vodili su ih uglavnom nestručnjaci i amateri u radu, bez suvremenih metoda i naučne podloge. Oni su ipak ulagali sve snage, puni oduševljenja i poleta, nastojali su

²⁷ R. Gasperini, »Relazione sugli scavi fatti nella spelonca di Grabak sull'isola di Lesina nell'autunno del 1887«, *Bull. dalm.* XI, 1888, suppl. str. 1 i d.; *Vhađ* XI, 1889, str. 92.

²⁸ S. Rutar, »Najnovija predhistorička otkrića na Hvaru«, *Bull. dalm.* XI, 1888, str. 14.

²⁹ *Ibid.*, str. 14.

³⁰ F. Scarpa, »Predhistorička špilja pokraj Zatona šibenskoga«, *Bull. dalm.* XI, 1888, str. 149—150; isti, »Predhistorička špilja »Tradan« pokraj Zatona šibenskoga«, *Bull. dalm.* XIII, 1890, str. 180—181; F. Bulić, *MAGW* XXI, 1891, str. [11],

³¹ I. Marović, »Bakrene sjekire u Arheološkom muzeju u Splitu«, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (unaprijed VAHD) LV, 1953, str. 139—140.

³² F. Bulić, »Starinska iznašašća na otoku Braču«, *Bull. dalm.* XIV, 1891, str. 117.

³³ I. Bulić, K članku »Starinska istraživanja u Imotskom«, *Bull. dalm.* XV, 1892, str. 55—57.

³⁴ J. Marinković, »K hrvatskoj arheologiji (Predhistorične iskopine na ostrvu Svecu kod Komiže)«, *Narodni list*, br. 17—21, XXXI, Zadar 1892.

³⁵ I. Bulić, »Prethistoričko groblje u Postranju Imotskoga«, *Bull. dalm.* XXI, 1898, str. 152 i d.

učiniti što su mogli. Iako su zbirke u muzejima bile još vrlo male, sakupljeno je za to kratko vrijeme, gotovo bez ikakvih sredstava, mnogo, osobito topografskih podataka, koji su nam i danas siguran, a često i jedini putokaz za proučavanje pojedinih problema.³⁶

Vijesti i izvještaji objavljivali su se većinom u *Bullettinu*, *Vjesniku* i *Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien*, a pisali su ih najviše Ljubić i Bulić, koji su uglavnom i ispunjavali sami svoje časopise. Pojedini su prilozi uz to izlazili na raznim drugim mjestima: u novinama, revijama, monografijama i dr., kod nas (*Narodni list*, Zadar; *Annuario dalmatico*, Zadar; *Glasnik Zemaljskog muzeja* u Sarajevu; *Starohrvatska prosvjeta*; *Starinar*; Ljubić, *Popis predmeta* . . ., Zagreb 1876; Jelić-Bulić-Rutar, *Vodja po Spljetu i Solinu*, Zadar 1894.; Bianchi, *Zara christiana* II, Zadar 1879; G. Boglić, *Studi storici sull'isola di Lesina* I, Zadar 1873.), ili u stranoj štampi (*Archeografo triestino*, *Bullettino della Società adriatica di scienze naturali* u Trstu, *Bullettino di paleontologia italiana*, *Mittheilungen der Zentralkommission* . . . u Beču, *Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften* u Beču; *Archaeol.-Epigr. Mitth. aus Oester.-Ungarn*, *Verhandlungen der k. k. Geolog. Reichsanstalt* u Beču).³⁷

Članci iz ovog perioda redovito su ograničeni na obavještavanje i registriranje, bez naučnog produblivanja i rješavanja problema, kao i bez dovoljno stručnog znanja. Problemi su se rijetko postavljali. Zbog toga je bilo ponekad i zastranjenja jer se više htjelo nego moglo. Tako se pojedini neolitski nalazi datiraju u paleolit.³⁸ Jedan od najboljih radova u ovoj fazi napisao je P. Reinecke god. 1897. Obradujući veću količinu kamenih predmeta nađenih u Đevrskama on se osvrće i na ostale kamene nalaze u Dalmaciji i povezuje ih, osobito kalupaste sjeckire, s čestim takvim predmetima na području vrpčaste keramike. Ne poznajući neolitske keramike iz Dalmacije, zaključuje zato da ne bi bilo čudno kad bi slična svojstva imala i keramika ovog područja, ili će, sasvim logično pretpostavlja, biti vezana uz susjedne kulture, butmirsku i Ljubljanskog barja, ili će zbog obalnog položaja Dalmacije imati lokalni karakter. Neopravdano je u tom članku jedino što nalaze iz Đevrsaka tretira kao ostavu, a za to nema posebnih razloga.³⁹

³⁶ Do 1894. god. u splitskom muzeju bilo je sakupljeno samo oko stotinjak prapovijesnih predmeta (usp. Jelić-Bulić-Rutar, o. c., str. 150), dok je u zadarskom muzeju do god. 1900. bilo oko 700 predmeta: usp. muzejski katalog.

³⁷ Bibliografiju prapovijesti Dalmacije sakupio je i objavio nedavno A. Stipčević u *Radovima Inst. JAZU u Zadru* 6—7, 1960, str. 635 i d.

³⁸ F. Bulić, *Bull. dalm.* III, 1880, str. 147; isti, »L'età della pietra in Dalmazia«, *Narodni list* XIX, br. 81—83, Zadar 1880; Š. Ljubić, »Prva otkrića iz kamenite dobe u Dalmaciji«, *Vhad* III, 1881, str. 11; F. Radić, »Najnovija otkrića predhistočkih predmeta u Drniškoj, Kninskoj i Vrličkoj okolini«, *Vhad* XIII, 1891, str. 5.

³⁹ P. Reinecke, »Ein Depötfund von Steinwerkzeugen in Dalmatien«, *MAGW*, XXVII, 1897, str. [17] i d.

Već su vrlo rano dvojica pionira naše arheologije pokušali dati i sinteze rada na prapovijesti, osobito neolitu kod nas. Bulić je to učinio već 1880,⁴⁰ a Ljubić nešto poslije u dva navrata, godine 1881.⁴¹ i 1887,⁴² kad je rad nešto unapredovao. Godinu dana poslije Ljubić daje i kompletan prikaz razvoja naše arheologije uopće.⁴³ To je prva povijest arheologije u Hrvatskoj kao i Dalmaciji.

Prva etapa, iako vrlo skromna obzirom na uvjete rada i stručne snage, dala je obilje podataka i snažan zamah. Najveća se pažnja posvećivala istraživanju pećina i grobnih humaka. Naselja na otvorenom rijetko se spominju, i to samo ponekad gradine. Opće je svojstvo u radu toga razdoblja nesistematičnost i neujednačenost, prvenstveno geografska, jer se istraživala gotovo jedino srednja Dalmacija. Uzrok je tome djelatnost i blizina Arheološkog muzeja u Splitu, pa je bliža okolica bila s njime u neposrednoj vezi, dok je opet Ljubić, rodom Hvaranin, bio osobno vezan s tim područjem. S druge strane muzej u Zadru postojao je samo nominalno jer nije imao stručnjaka, a i uređen je tek god. 1893. u crkvi Sv. Donata. Otada muzej zapravo stvarno i djeluje. Od 1893. do 1900. sakupljena je većina predmeta koje je muzej imao koncem stoljeća.

Svakako je činjenica da u prošlom stoljeću nije izvršeno nijedno sistematsko istraživanje prapovijesnih nalazišta u Dalmaciji. Na to se već žalio i sam F. Bulić i upozoravao na potrebu organiziranih istraživanja.⁴⁴

U zadarskom muzeju od 1895. do 1900. sakupljeno je između ostalog 36 grobnih cjelina iz željeznog doba, nađenih u Ninu, ali nisu poznate okolnosti njihova otkrivanja. Možda je to u vezi s iskapanjima antičkih i starohrvatskih lokaliteta u Ninu, koja počinje Glavinić 1894. godine, ali o ilirskim grobovima nije zabilježeno ništa. Ti grobovi predstavljaju i najvrjedniji materijal otkriven iz prapovijesti u prošlom stoljeću, nisu međutim ni do danas objavljeni.

⁴⁰ F. Bulić, »L'età della pietra in Dalmazia«, *Narodni list*, XIX, br. 81—83, Zadar 1880.

⁴¹ Š. Ljubić, »Prva otkrića iz kamenite dobe u Dalmaciji«, *Vhad* III, 1881, str. 1 i d.

⁴² Š. Ljubić, »Oris dosadašnjega uspjeha u iztraživanju spomenika iz kamene dobe u Dalmaciji, i nov prinos«, *Vhad* IX, 1887, str. 1 i d.

⁴³ Š. Ljubić, »O napredku arheološke znanosti u našoj Hrvatskoj zemlji«, *Vhad* X, 1888, str. 19 i d. Iza njega, kao sintezu svog dugogodišnjeg rada, napisao je F. Bulić detaljnu povijest arheologije u Dalmaciji od prvih početaka do 1925, u sp. radu: Razvoj arheoloških istraživanja i nauka u Dalmaciji kroz zadnji milenij, Prilog VAHD 1924—1925, str. 1—152, ali se na prapovijest osvrće vrlo kratko na str. 10, 51—52, 62, 63—64, 86, 91—92. U novije je doba sasvim sumaran pregled dao V. Hoffiller u *Hrvatskoj enciklopediji* 1, Zagreb 1941, str. 592, s. v. Arheologija i A. Stipčević u *Enciklopediji likovnih umjetnosti* 2, Zagreb 1962, s. v. Hrvatska, str. 630.

⁴⁴ MAGW XXI, 1891, str. [11]; ili Jelić—Bulić—Rutar, o. c., str. 133.

Prazninu u istraživanju prapovijesti pojačavaju brojna, redovna i značajna iskapanja i rezultati antičkih lokaliteta, osobito otkrivanje Solina.

Dolazak Josipa Brunšmida za direktora Narodnog muzeja u Zagrebu 1892., osnutak arheološke katedre na Sveučilištu u Zagrebu na kojoj je Brunšmid počeo predavati god. 1896, a zatim osnutak Austrijskog arheološkog zavoda u Beču godine 1898. uvjetovali su značajne promjene i omogućili novi polet u radu naše arheologije. To znači i novu etapu u njezinu razvoju, koja će trajati do konca prvog svjetskog rata i pada Austrije.

Osnutkom katedre u Zagrebu omogućeno je odgajanje domaćih stručnjaka. Veliki je nedostatak bio u tome što je Brunšmid predavao samo klasičnu arheologiju, a katedra za prapovijest nije bila osnovana pa je problem stručnih kadrova za nju opet ostao otvoren. Brunšmid je radio nešto i na prapovijesti, ali malo s područja Dalmacije. Brunšmid je i općenito mnogo podigao kvalitetu naše arheologije. Uvelike je unaprijedio tehnički, stručno i sadržajno *Vjesnik*, koji se njegovim dolaskom svrstava među najuglednije arheološke časopise u Evropi. Pod uredništvom Brunšmida *Vjesnik* počinje od 1895. izlaziti u novoj seriji, naučnim prilozima mnogo bogatiji jer je okupio veći broj već solidno izgrađenih stručnjaka povjesničara, konzervatora i drugih, kojih je za Ljubića bilo malo ili su te discipline, kao i arheologija, bile još u počecima razvoja. *Vjesnik* je sada bogato ilustriran dobrom dokumentacijom. Te su promjene uvjetovali opći razvoj, mnogo solidnije prilike osnutkom katedre, kao i velika stručna naobrazba Brunšmidova.

Brunšmid je osjetno manje vezan i osobno i kao stručnjak s prapovijesti Dalmacije nego je bio Ljubić. On se prvenstveno bavio antičkom, dok je Ljubić radio svestrano. Zato Brunšmid ne prati rada na prapovijesti Dalmacije poput Ljubića, pogotovo ne nalazâ iz neolita. To se osjeća i u *Vjesniku*. Brunšmid će se doticati prapovijesti Dalmacije samo u nekoliko navrata, u vezi s problemima s kojima se bavio.⁴⁵ *Vjesnik* od njegova vremena donosi uopće vrlo malo priloga iz prapovijesti Dalmacije.⁴⁶

Osnivanje Arheološkog zavoda u Beču značilo je veliki događaj u razvoju arheologije u Dalmaciji, prvenstveno klasične, ali mnogo i u radu na prapovijesti. Njemu je bio cilj da vodi, nadzire i financira arheološka istraživanja, čega Središnje povjerenstvo nije radilo niti

⁴⁵ Tako Brunšmid obrađuje i predmete iz Dalmacije u radu: »Nahodaji bakrenoga doba iz Hrvatske i Slavonije i susjednih zemalja«, *Vhad* N. S. VI, 1902; dotiče se prapovijesti Dalmacije i u člancima: »Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije«, *Vhad* N. S. V, 1901. i »Prehist. predmeti... iz Šarengrada...«, *Vhad* N. S. IV, 1900.

⁴⁶ Samo članak: O. Hovorka, »O važnosti i značenju dalmatinskih gomila«, *Vhad* N. S. III, 1898. U jednom članku dotiče se usput prapovijesnih nalaza iz Nina: L. Jelić, *Vhad* N. S. V, 1901.

je država dotad redovito financirala istraživanja, osim donekle u Solinu. U glasilu Zavoda *Jahreshefte des österreichischen archäologischen Institutes* u Beču objavljuju se izvještaji o istraživanjima.

Iako su time stvorene mnogo bolje mogućnosti za rad od dotadašnjih, na razvoju prapovijesti u Dalmaciji malo se to osjetilo. Ni u razdoblju od 1900. do 1918. nema stručnjakâ koji bi se posvetili i sistematski istraživali prapovijest. Pojedinci su to radili usput, više zbog toga što su im se nametali nalazi. Nekog sistematskog rada uopće nema. I rijetka istraživanja prapovijesnih nalazišta u ovom razdoblju, iako neka od njih vrlo značajna, nisu kompletno ni stručno istražena niti objavljena, a i ona su plod više usputnih radova i rješavanja drugih zadataka. Posebna se pažnja posvećivala antičkim naseljima i u njima su se izvodili veoma opsežni sistematski radovi u najširem opsegu uopće do danas u Dalmaciji. Istraživali su se tada osim Solina: Asseria (Podgrađe), Aenona (Nin), Argyruntum (Starigrad), Clambetae (Cvijina gradina), Burnum (Ivoševci). U vezi s tim radovima istraživala su se i starija razdoblja u nekima od spomenutih naselja, u prvom redu ilirske nekropole, ili su se uz antičke nalazili i pojedini prapovijesni predmeti. Zato nije čudno da u tom razdoblju dolaze do izražaja najviše ilirske nekropole. Najznačajnije su otkrivene u Ninu i Asseriji, osobito u Ninu jer je iskapanjem ili slučajnim otkrićima sakupljeno više od stotinjak grobova. Oni i danas predstavljaju velik dio prapovijesne zbirke Arheološkog muzeja u Zadru, dok su do konca drugog svjetskog rata sačinjavali jedinu značajniju zbirku prapovijesnih predmeta u Dalmaciji. Mnogo predmeta iz neolita i željeznog doba sakupilo se slučajnim nalazima.

Iako je od 1900. do 1918. radilo dvostruko manje ljudi nego u prošlom stoljeću i manje je napisano, radovi su se izvodili s većom stručnom spremom i iskustvom, sistematskije, jer je bilo manje amaterâ i pojedinačnih radova, a čitav se rad okupljao oko Arheološkog zavoda u Beču. Osim toga rezultati su bili u ovoj etapi mnogo značajniji. Izostala je ipak stručna i naučna obrada i objavljivanje nalaza. Međutim, prema otkrićima u ovoj fazi mogu se bar u sjevernoj Dalmaciji uočiti, iako okvirno, gotovo u cjelini problemi i razvoj željeznog doba. To je i prvi period prapovijesti Dalmacije koji je bilo moguće, sve do konca drugog svjetskog rata, kulturno i kronološki odrediti. Toga međutim nije nitko učinio. Ljudi koji su radili u tom razdoblju nisu imali dovoljno stručne spreme da to izvedu, odnosno nijedan stručnjak-prapovjesničar nije radio u Dalmaciji. Začudo je što ni stranci nisu zalazili u Dalmaciju.

Nekoliko stručnjaka nastavlja rad još iz prošlog stoljeća, Najznačajniji je bio F. Bulić. Njegova je djelatnost u novom razdoblju istog karaktera. Samo je on sada jedini koji stalno prati i registrira prapovijesne nalaze, ali gotovo isključivo one koji su dospjeli u splitski muzej. Podatke o nalazima on objavljuje svake godine redovito i usporedo u

svom *Bullettinu* i u *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft* u Beču, ali samo s najosnovnijim podacima i bez ilustracija. To su nam danas odlični topografski podaci. Bulić međutim ne vrši sam istraživanja.

Osim njega javlja se veći broj novih ljudi. Svi oni rade povremeno i dotiču pojedine nalaze ili probleme. Sada rade: M. Abramić, L. Jelić, J. Bersa, A. Colnago, J. Brunšmid, M. Marčić, J. Posedel, U. Girometta, G. Novak, a od stranaca: V. Brunelli, H. Gutscher, F. Juraschek, A. M. Woodward, R. Schubert, J. Keil, Scala.

Rad se sada najviše ograničavao na istraživanje ilirskih nekropola (u Ninu, Podgrađu) i sakupljanje slučajnih nalaza. Bilo je malo prapovijesnih nalaza u antičkim naseljima koja su se istraživala. Istraživane su samo dvije pećine. Značajno je da se u tom razdoblju počinje razvijati sistematski rad na arheološkoj topografiji. Primjermi su zato radovi Abramića, Colnaga i Keila.⁴⁷ U P o d g r a đ u je istraživao ilirsku nekropolu Abramić 1911., ali o tome nije objavio ništa niti je sačuvana dokumentacija. Nekoliko je grobova dospjelo u Arheološki muzej u Zadru, ali su ih Talijani odnijeli u toku prošlog rata u Italiju.⁴⁸

Najopsežnija istraživanja izvedena su u N i n u. Radili su najviše Abramić i Jelić, osobito počevši od 1909. do početka prvog svjetskog rata. Ilirski su se grobovi u Ninu nalazili već od prošlog stoljeća. Vadili su ih sami seljaci radi prodaje ili pri obradi zemlje. O nalazima i sistematskim iskapanjima nije objavljen nikakav izvještaj niti je sačuvana dokumentacija. Jedino je materijal u Arheološkom muzeju u Zadru razvrstan po grobnim cjelinama (još od 1895.). Teško je suditi i o sistemu rada, ali čini se da nije bio na osobitoj stručnoj visini. Čini se da su ta iskapanja Abramić i Jelić u Ninu izvodili usput, usporedo s istraživanjem antičkog i starohrvatskog Nina, s pomoću kojih su na starohrvatskom razdoblju postigli veoma obilne rezultate, osobito Jelić. Međutim, iskapanjima ilirskih grobova posvećivala se mala pažnja. Keramike nisu sakupljali osim nekoliko cijelih posuda. Revizijom jedne od tih nekropola, koju je izveo Arheološki muzej u Zadru god. 1954, ustanovljeno je mnogo ilirske keramike koja je ostavljena uz grobove, ali dosta i pojedinačnih brončanih predmeta, pa su i grobne cjeline otkopane prije prvog svjetskog rata prilično nesigurne. Ipak njima treba zahvaliti ogroman materijal koji se time sakupio.

Sve što je iz Nina tada sistematski obrađeno jesu tri ilirska groba, koja je objavio 1905. Bersa s opisom i ilustracijama. Iako Bersa nije

⁴⁷ »Untersuchungen in Norddalmatien«, *Jahreshefte d. österreich. archäol. Inst.* XXII, 1909, pa u istom časopisu od 1905. i 1915.

⁴⁸ Pojedine predmete objavio je i E. Galli »Fibule argentee liburniche nel Museo di Zara«, *Bull. pal. it.* N. S. IV, 1940. Ja sam također obradio nešto materijala iz te nekropole: »Predmeti osobitih oblika s područja Liburna«, *Radovi Inst. JAZU u Zadru* IV—V, 1959; VI—VII, 1960; »Plattenfibeln aus Kroatien (Hrvatska)«, *Germania* 36, 1958, Heft 3/4, str. 361 i d. zatim P. Reinecke, *Prähist. Zeit.* XXXIV/V, 1949/50, str. 365 i d.

ulazio u probleme to je ujedno i najbolje objavljen materijal u prvom periodu razvoja prapovijesti u Dalmaciji, a on se i jedino može danas naučno koristiti.⁴⁹

Marčić i Juraschek istraživali su 1916. Jakasovu špilju na Korčuli, ali dosta nestručno i bez osobitih rezultata.⁵⁰

Godine 1912. započeo je prof. G. Novak svoja istraživanja Grapčeve špilje na otoku Hvaru, koja će nastaviti kroz drugi period i završiti tek nedavno.⁵¹ Njegova su istraživanja dala vrlo značajne rezultate. On je otkrio jednu neolitsku fazu, ali u prvom periodu još to nije bilo potpuno jasno. Zato ćemo o njegovim radovima još govoriti. Veoma je značajno da je Novak od 1912. vrlo aktivan i jedini sistematski istraživao prapovijest Dalmacije, osobito neolitsko razdoblje.

To bi bilo sve što se je između 1900. i 1918. istraživalo iz prapovijesti Dalmacije.

Radovi su se objavlivali najviše u *Bullettinu*, *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft* i *Jahreshefte d. öster. archäol. Inst.* u Beču. Pojedinačno su radovi izlazili u *Mittheil. der Zentralkommission* u Beču, *Wiener prähist. Zeitschrift* i *Wissenschaftliche Mittheil. aus Bosnien und Herzegovina* u Beču, *Jahresbericht des k. k. II Staatsgymnasiums in Graz*, *Glasnik Matice dalmatinske* u Zadru, *Smotra dalmatinska* u Zadru, *Vjesnik Hrvat. arheol. društva* u Zagrebu, *Annals of Archaeol. and Anthropol.* u Liverpoolu, *Hist. Zeitschrift, Program c. k. Velike gimnazije u Spljetu*; R. Schubert, *Geologija Dalmacije*, Zadar 1909.

Veoma je značajno da su u tom periodu, 1912. i 1913. izišli na njemačkom i talijanskom jeziku vodiči kroz Arheološki muzej u Zadru. Ne samo da su to prvi vodiči kroz muzeje u Dalmaciji⁵² nego su i odlično opremljeni i sasvim kritički pisani, a daju dobar pregled o razvoju muzeja kao i arheoloških istraživanja u sjevernoj Dalmaciji. U njima se daje i kratak osvrt na prapovijest ovog područja. Posebno se u njima po prvi put spominje i donosi nešto materijala iz bogatih ilirskih grobova u Ninu.⁵³ Dovoljno je napomenuti da se iza toga bolji vodiči nisu pojavili u Dalmaciji.

⁴⁹ J. Bersa, »Grabfunde aus Nona (Dalmatien)«, *Mittheilungen der Zentralkommission*... IV 1905, Heft 5, str. 152—155.

⁵⁰ F. Jurashek, »Eine Höhle mit vorgeschichtlichen Siedlungsresten auf Curzola«, *Wiener prähist. Zeit.* II. 1916, str. 115—116 (isto u *Bull. dalm.* XXXIX. 1916, str. 170—171 pod naslovom: »Una spelunca con avanzi di abitazione preistorica sull'isola di Curzola«): M. Marčić, *Smotra dalmatinska*, br. 70, Zadar 1916.

⁵¹ Razvoj istraživanja Grapčeve špilje s literaturom prikazao je Novak u svojoj knjizi *Prehistorijski Hvar, Grapčeva špilja*, Zagreb 1955.

⁵² Vodič po splitskom muzeju izišao je 1894. god. na hrvatskom i talijanskom jeziku, ali u sklopu vodiča po Splitu i Solinu: Jelić—Bulić—Rutar, o. c., str. 120—199.

⁵³ *Führer durch das k. k. Staatsmuseum in S. Donato in Zara*, Wien 1912; *Guida del Museo di S. Donato in Zara*, Vienna 1913.

Treba konačno spomenuti i povijest Zadra od Talijana V. Brunellija, koja je izišla godine 1913.⁵⁴ Bez obzira na pojedine zamjerke, u prvom redu iredentističke pozicije autora, ta je povijest pisana s velikom stručnom erudicijom i s potpunim naučnim aparatom. U njoj Brunelli daje prilično kompletno i detaljno, uz ostalo, topografiju sjeverne Dalmacije i pregled prapovijesti tog područja, prema rezultatima do izlaženja knjige. To djelo donosi i najviše ilustrativnog materijala iz neolita i željeznog doba, posebno iz Nina, i predstavlja najbolji i najopširniji pregled rezultata rada na prapovijesti sjeverne Dalmacije u prvom periodu, a tu prednost zadržava Brunellijeva knjiga sve do konca drugog svjetskog rata. Kako autor nije bio stručnjak-arheolog, nije zašao ni u detaljniju sistematizaciju i analizu materijala, što se moglo učiniti bar za željezno doba. U skladu s dotadašnjim rezultatima on negira postojanje paleolitskog čovjeka u Dalmaciji. Smatra da je najstarije stanovništvo naselilo Dalmaciju iz unutrašnjosti Balkana — u neolitu, u fazi kad je poznavalo obradu kostiju i glačanje kamena, a da su nakon doseljenja zadržali trgovačke odnose i uvozili kamene sjekire iz Bosne i Hrvatske. Po njemu su stanovnici stanovali u pećinama i nastambama od kamena.⁵⁵ Te su postavke, koliko danas znamo, pogrešne ili nedokazane.

Druga faza prvog perioda veoma je značajna jer se u to doba prvi put osim u Solinu izvode radovi velikog opsega i na drugim lokalitetima, ali ne samo antičkim nego i na prapovijesnim. Sada se tek udaraju temelji organiziranog i sistematskog rada na prapovijesti, bez obzira na slabu tehničku i stručnu stranu tih radova. Zahvaljujući takvom radu sakupljene su velike količine naučno upotrebivog materijala tako da se može osvijetliti željezno doba. Rad se proširio tematski i geografski. Istražuje se osim srednje sada prvenstveno sjeverna Dalmacija. Osim toga proučavaju se u prvom redu naselja i nekropole. Treba naglasiti da je to najplodniji period u razvoju arheologije u Dalmaciji (iako se to ne može reći u cjelini i za prapovijest) jer je Arheološki institut u Beču davao za istraživanje veoma znatna sredstva. Stručne su snage bile međutim preslabe da maksimalno iskoriste te mogućnosti pa prapovijest nije napredovala koliko je mogla.

Radovi su dostigli visok naučni nivo. Rad više ne vode isključivo pojedinci amateri, već stručnjaci i specijalizirani amateri organizirano, ali i njih ima samo nekoliko i ne mogu pratiti ogroman zamah. Ograničavaju se uglavnom samo na registriranje i donošenje građe, a i to redovito vrlo sumarno. Glavni je nedostatak što se građa ne objavljuje ili se to čini tek iznimno. Uz to se još uvijek ne ulazi u probleme. Rijetko se oni i postavljaju, a pogotovu se ne rješavaju ili ne produbljuju. Zato je prapovijesna literatura toga razdoblja u Dalmaciji

⁵⁴ V. Brunelli, *Storia della città di Zara...*, Venezia 1913.

⁵⁵ *Ibid.*, str. 45—46.

vrlo oskudna. Ističe se donekle samo nekoliko radova. Zbog toga je ogroman materijal, osobito u zadarskom muzeju, ostao neiskorišten i neobjavljen. Nasuprot prvoj etapi sada je uzrok većini slabosti u radu nedostatak stručnih radnika. Zato se mora zaključiti da je prema omjeru snaga učinjeno veoma mnogo.

*

Drugi period, između dva rata, unosi u rad na prapovijesti Dalmacije vrlo velike promjene. Koncem prvog svjetskog rata i raspadom Austrije Dalmacija se spaja s Hrvatskom i ulazi u sklop nove države Srba, Hrvata i Slovenaca. Odvajanjem od Austrije veliki polet i arheološki rad na širokom planu u okviru Arheološkog instituta u Beču prekidaju se. Sistematski rad u novoj državi trebalo je tek organizirati, ali to nije uopće učinjeno u cijelom tom periodu, djelomično zbog nedostatka stručnjaka, ali uglavnom zbog nebrige države za organizirani arheološki rad, posebno u pojedinim područjima, a među njima i u Dalmaciji, indirektno uslijed nacionalne i političke podvojenosti i neravnopravnosti.

Drugi udarac arheološkom radu u Dalmaciji zadalo je odvajanje Zadra od domovine i pripajanje Italiji, čime je potpuno paralizirana djelatnost muzeja u Zadru pa je cijela sjeverna Dalmacija, iako je formalno potpala pod domen Arheološkog muzeja u Splitu, sve do konca drugog svjetskog rata ostala uglavnom netaknuta.

Treći važan događaj u tom periodu jest smjena generacija. U Splitu je Bulića u vrlo dugom i neobično plodnom radu zamijenio 1924. Abramić kao novi direktor muzeja, a u Zagrebu Brunšmida V. Hoffiller. Nova generacija u skladu s općim razvojem arheologije nije više univerzalna kao prethodna već se specijalizira na čistu antičku arheologiju, čime se dobiva na kvalitetu, ali zato ne rade na prapovijesti. Međutim stručnjaka koji bi se posvetili isključivo prapovijesti nije bilo. Nedostatku stručnjaka-prapovjesničara pridružilo se u drugom periodu i pomanjkanje sredstava za rad jer je država tim dvama muzejima poklanjala vrlo malu pažnju. U tom se razdoblju opaža i potpuni prekid veza zagrebačkog muzeja s Dalmacijom na arheološkom planu, posebno na prapovijesti. Hoffiller se uopće nije dotakao Dalmacije, niti je muzej bilo šta radio na ovom području, a ni *Vjesnik* nije između dva rata donio ništa što bi se ticalo prapovijesti Dalmacije.

Nestala je i dobro organizirana mreža povjerenika. Nema više ni amatera, a drugi ih nisu zamijenili. Širi krug ljudi više ne prati ni jednog ni drugog *Vjesnika*.

Tako je razvoj prapovijesti u cijeloj Dalmaciji ostao samo na splitskom muzeju, i to jedino na Abramiću, a on nije razvio gotovo nikakve djelatnosti na tom polju.

Ogromna i nagla stagnacija arheološkog rada u drugom je periodu sasvim očita i svakako je to najsterilnije razdoblje u razvoju arheologije u Dalmaciji uopće.

Pored navedenih općih nedostataka u tom periodu treba istaći i nekoliko značajnih rezultata: davanje pregleda prapovijesti Dalmacije, iako sasvim sumarnog, iskapanja na stručnoj visini, prvi put se rješavaju problemi na potpuno naučnim temeljima, uočavaju se obrisi jedne neolitske faze i eneolita. Samo to nije plod sistematskog rada u širem opsegu, već zasluga nekolicine pojedinaca, a na žalost dobrim dijelom stranaca.

Prvi vrlo sumaran pregled prapovijesti Dalmacije daje Lj. Karaman god. 1923. u članku »Arheologija« u spomen-knjizi *Dalmacija*. Nakon toga, naš istaknuti povjesničar F. Šišić u svojoj *Povijesti Hrvata* u okviru prapovijesti cijele Hrvatske donosi god. 1925. i sumaran pregled prapovijesti Dalmacije.⁵⁶

Bulić se u ovom periodu povlači s pozornice naše arheologije. U stanovitom ga smislu zamjenjuje prof. G. Novak, koji je započeo rad na prapovijesti pred prvi svjetski rat i nastavit će ga do danas. On je između dva rata i glavni predstavnik rada na prapovijesti u Dalmaciji. Iako nije čisti prapovijesničar, on uz rad na povijesti prvi u razvoju arheologije u Dalmaciji radi sistematski i kontinuirano na istraživanju prapovijesnih lokaliteta jadranskog obalnog područja ali ipak ne čitavog. Novak naime ne rješava prapovijest Dalmacije ili koje njezino razdoblje u cjelini, već se ograničava na malo područje srednje Dalmacije, geografski samo na rodni otok Hvar, i to posebno na istraživanje Grapčeve špilje, a kronološki prvenstveno na neolit. Radio je i na nekim drugim otocima, ali u manjem opsegu.⁵⁷

Glavna je zasluga prof. Novaka, a time i drugog perioda, da je prvi uočio veliku važnost neolitske keramike i počeo je sistematski sakupljati i proučavati. Na temelju toga on je otkrio i identificirao do konca drugog svjetskog rata jedinu poznatu neolitsku fazu u Dalmaciji, hvarsku kulturnu grupu.⁵⁸

Novak je između dva rata razvio i najveću literarnu djelatnost. Sam je napisao oko trećinu radova iz prapovijesti Dalmacije u tom razdoblju uopće, premda su većina njih popularni prikazi po raznim časopisima i listovima. Napisao je i nekoliko izvještaja o rezultatima svog rada u

⁵⁶ *Dalmacija, Spomen knjiga*, Split 1923; F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925.

⁵⁷ G. Novak, *Prošlost Dalmacije I*, Zagreb 1944, str. 8.

⁵⁸ Kako je novim otkrićima i radovima iza prošlog rata ustanovljeno, ta grupa pripada mlađem neolitu, a po otoku Hvaru dobila je naziv hvarska kulturna grupa.

Grapčevoj špilji po stručnim časopisima.⁵⁹ A i njegovi popularni članci govore uglavnom o tome. Prve nalaze i rezultate svoga rada u Grapčevoj špilji objavio je u svojoj knjizi *Hvar* god. 1924. Novak je s druge strane dao u tom razdoblju u više navrata pregled prapovijesti Dalmacije, uglavnom sumarno, nabrajajući nalazišta. Nešto opširnije prikazuje jedino neolit hvarske kulture.⁶⁰

Na temelju svojih istraživanja Novak je dao prvi opširniji prikaz neolita u Dalmaciji,⁶¹ pokušao ga uklopiti i dovesti u vezu s evropskim, posebno mediteranskim neolitom i sasvim tačno zaključio da se on razvijao dijelom u sklopu tog svijeta na širem prostoru i u međusobnim vezama, a dijelom se oblikovao samostalno na domaćem tlu. U sklopu toga on utvrđuje da se val ljudskog napretka širio sa Sredozemlja na sjever, a ne obratno. Posebno naglašava odnose Dalmacije s Egejskim morem, Italijom i srednjom Evropom.

Zbog neistraženosti našeg neolita, osobito faza koje su prethodile hvarskoj kulturi, neki su zaključci prof. Novaka, pogotovo oni u ranije objelodanjenim radovima, više teoretske naravi, često i apstraktni, jer se i on morao utjecati pretpostavkama i uopćavanjima u okvirima rezultata do kojih je prapovijesna arheologija do tog vremena došla. To vrijedi također i za pitanje datiranja i vremena trajanja neolitske kulture, kao i za pitanje pojave čovjeka uopće na našem primorju.

Prije je zastupao mišljenje da se čovjek doselio u Dalmaciju tek u neolitu iz unutrašnjosti Balkana, a u novijim radovima pretpostavlja da je Dalmacija bila naseljena i prije. Novak dokazuje da neolitski čovjek nije živio jedino u špiljama, već i u kamenim okruglim kolibama, a da su bar neke pećine služile za kult, što do danas nije pouzdano dokazano. Značajno je i njegovo mišljenje o vezama Butmira i Hvara, a preko Hvara išao je, po njemu, utjecaj s jugoistoka morem pa dolinom Neretve u Butmir, posebno spirala koja je utjecala na oblikovanje butmirske kulture, ali o tome postoji i drugačije mišljenje.⁶²

Uza sve to velika je zasluga prof. Novaka što je započeo rješavati probleme našeg neolita, uočio ih, postavio, a dijelom i sasvim realno formulirao. On nije zalazio u dubinu problema i nije ih dovoljno kon-

⁵⁹ Bibliografiju radova prof. Novaka izdao je V. Maštrović u *Radovima* Inst. JAZU u Zadru 6-7, Zagreb 1960, str. 605-633, dok je bibliografiju njegovih radova iz prapovijesti Dalmacije donio A. Stipčević u spomenutom radu, u istom časopisu, str. 647-649.

⁶⁰ Najprije u knjizi *Hvar*, Beograd 1924, zatim u: *Naše more*, Zagreb 1926. (drugo izd. 1932); »Naše more«, *Jadranska straža* 1926-1927; *Naše more*, Split 1927-1928; »Prvi mornari našega mora«, *Jadranska straža* IV, 1926; *Hrvatska enciklopedija* IV, Zagreb 1942, s. v. Dalmacija, Prehistorija; *Prosvjetni vjesnik* II, Zagreb 1943, br. 7-8; *Prošlost Dalmacije* I, Zagreb 1944. U nekoliko navrata učinio je to i nakon prošlog rata.

⁶¹ Između dva rata Novak se najopširnije pozabavio problemima neolita u djelu *Prošlost Dalmacije* I, Zagreb 1944, str. 7-15.

kretizirao, ali njegovi rezultati i zaključci između dva rata, u osnovi vrijede i danas. Mnogo je toga on nadoknadio nakon prošlog rata, kad je dao opširnu sintezu svojih radova. Ako neke njegove postavke traže danas reviziju i korekturu, tome treba tražiti uzrok također i u nedovoljnom poznavanju i razvoju naše prapovijesti uopće.

Abramić je u tom periodu samo u jednom popularnom članku dao osnovne podatke o neolitskoj ostavi iz Splita i drugom prilikom usput naveo sumaran pregled prapovijesti Dalmacije.⁶³

Između dva rata treba i po stručnosti, naučnom kriteriju i rezultatima među prvima spomenuti radove poznatog njemačkog arheologa W. Buttlera na prapovijesti Dalmacije. On je zapravo do tada od domaćih i stranih arheologa zašao najdublje u pojedine probleme prapovijesti Dalmacije. Boraveći i radeći kratko vrijeme u Muzeju hrvatskih starina u Kninu u vezi sa studijem prapovijesti Dalmacije, on je iskapao jedan ilirski tumulus kod Ervenika, sondirao na gradini Sv. Spasa kod Knina i rekognoscirao okolicu Knina. Na temelju toga Buttler je napisao tri rada. U jednom je obradio ilirske gradine koje je obišao i iznio rezultate sondiranja Sv. Spasa, kojim je utvrdio eneolit i prvi upozorio na svojstva toga perioda u Dalmaciji objavivši keramiku s tog nalazišta. Taj je njegov rad u gradinama jedini te vrsti i do danas koristan rad o gradinama u Dalmaciji.⁶⁴ U drugom je radu dao izvještaj o iskapanju spomenutog humka iz starijeg željeznog doba. I to je do tada najbolji rad o istraživanju tumula u Dalmaciji.⁶⁵ U trećem radu iz god. 1933. obradio je grupu predmeta iz ranog željeznog doba koji su sakupljeni slučajnim nalazima u Muzeju hrv. starina u Kninu sa šireg i susjednih područja Knina. Uz detaljnu analizu predmeta pokušao je odrediti elemente ranog željeznog doba u Dalmaciji, njegov kronološki i kulturno-historijski okvir promatrajući ga kao sastavni dio kulturnog kretanja na Balkanu i širem području Evrope.⁶⁶ U tom se Buttlerovu

⁶² A. Benac iza prošlog rata u više radova negira te veze i dokazuje, osobito s pomoću neolitskog naselja u Lisičićima u Hercegovini, da se takav saobraćaj i utjecaj na butmirsku kulturu ne mogu utvrditi, npr. u radu: G. Novak, »Prehistorijski Hvar, Grapčeva špilja«, 1955, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* XII, 1957. (recenzija), str. 286.

⁶³ M. Abramić, »Kulturno-historijski pregled do dolaska Slavena«, *Naš Jadran*, Split 1938; isti, »Tragovi najstarijeg prehistorijskog života u Splitu«, *Hrvatski glasnik*, br. 299, od 25. XII 1939, str. 30. U nekoliko članaka on se jedva dotiče prapovijesti: *Časopis za zgodovino* XXXII, 1937; *Narodna starina* XII; VI. *Internat. Kongress für Archæol.* Berlin 1939; *Jahreshefte des österr. archäolog. Institutes* XXVI, 1930.

⁶⁴ W. Buttler, »Burgwälle in Norddalmatien«, *XXI Bericht der RGK*, 1932, str. 183–198.

⁶⁵ W. Buttler, »Ausgrabung eines prähistorischen Grabhügels bei Ervenik«, *VAHD* L, 1932, str. 354–364.

⁶⁶ W. Buttler, »Bronzefunde aus Norddalmatien und ihre Bedeutung für die Chronologie der Frühhallstattzeit Mitteleuropas«, *Prähist. Zeit.* XXIV, 1933, str. 283–293.

radu sve do konca drugog svjetskog rata najšire zahvaća i najdublje rješava jedan problem prapovijesti Dalmacije. Tim svojim radovima Buttler je prvi počeo rješavati problematiku prapovijesti Dalmacije na potpuno naučnoj osnovi.

Mora se navesti iz ovog perioda i jedan rad drugog poznatog Nijemca, P. Reinecke, koji se nakon 42 godine ponovno dotiče neolita u Dalmaciji,⁶⁷ sada dosta konkretnije, razmatrajući dotadašnja otkrića. Na temelju istraživanja prof. Novaka u Grapčevoj špilji Reinecke u tom radu daje opće karakteristike hvarske kulture, dijeli je na dva sloja, stariji obilježen bojanom i spiralnom keramikom i mlađi, suvremen eneolitskom horizontu u Evropi. Posebno razmatra stariji sloj, povezuje ga s Istrom i uklapa u sličnu kulturnu situaciju jugoistočne Evrope. Na temelju keramičkih srodnosti i širenja spondylusa dokazuje trgovačke i kulturne veze Jadrana sa Srednjom Evropom i Podunavljem. Odredio je samo opći i širi okvir hvarske kulture. Mnogo se više od toga teško i moglo dati jer je bilo objavljeno vrlo malo materijala, a široko područje Dalmacije i zapadnog Balkana nepoznato.

F. Holste u isto vrijeme povezuje Hvar s Tesalijom i Podunavljem, posebno s Vinčom C.⁶⁸ To je do tada najpreciznije mišljenje jednog stranog arheologa o kulturno-kronološkom položaju hvarske kulture.

Ako se promatra broj bibliografskih jedinica iz prapovijesti Dalmacije između dva rata, stječe se dojam o velikoj množini i po broju radnika i publikacija. To je međutim samo prividno. Ima u tom periodu samo nekoliko originalnih radova koji donose novi materijal ili rješavaju neke probleme. Ostalo su sve, daleko više, kraći popularni članci ili, prilično često, pojedinci spominju nalazišta iz prapovijesti usput u sklopu radova drugog karaktera, a da ne ulaze u probleme niti donose išta novo, odnosno samo ponavljaju poznate činjenice.

U tom su razdoblju donekle aktivno radili na prapovijesti Dalmacije ili donose novu građu: F. Bulić, U. Girometta, Č. Gamulin, G. Novak, M. Abramić, P. Reinecke, E. Galli, L. Franz, W. Buttler, M. Schneider, R. Valenti, F. Holste, G. Merhart, N. Valmin, Duhn-Messerschmidt. Kako se vidi, na žalost, većinom stranci, a oni su dali i najbolje rezultate. I po tome je očita stagnacija tog perioda. Još se veći broj pisaca samo pasivno dotiče prapovijesti Dalmacije: G. Childe, U. Rellini, C. Marchesetti, N. Åberg, V. Dumitrescu, R. Vulpe, A. Dudan, V. Foretić, V. Balenović, Jadranski, Lj. Karaman, F. Šišić, F. Lukas, J. Modestin, J. Ravlić, B. Saria, K. Stošić, M. Malnerić, P. Ducati, F. Tullia, J. Sundwall, I. Rubić i dr.

⁶⁷ P. Reinecke. »Ein neuer Spiralkeramischer Kreis der Nordküste der Adria«, *Germania* 23, 1939, Heft 4.

⁶⁸ F. Holste, »Zur chronologischen Stellung der Vinča-Keramik«, *Wiener prähistorische Zeitschrift* XXVI, 1939, str. 12.

Samo nekoliko radova tiskano je u stručnim časopisima, a ostali su izišli u raznim listovima, revijama i časopisima, ili u knjigama. Nijedna monografija nije međutim posvećena isključivo prapovijesti Dalmacije. Časopisi i listovi koji donose vijesti ili se dotiču prapovijesti Dalmacije jesu: *Vjesnik za arh. i hist. dalmatinsku*, *Bull. pal. it.*, *Germania*, *Wiener prähist. Zeit.*, *Jahreshefte des österr. archäolog. Institutes*, *Bericht der Römisch-germanisch. Kommission*, *Präh. Zeit.*, *Bonner Jahrbücher*, *Notizie degli scavi*, *Il primato artistico ital.*, *Časopis za hrvat. povijest*, *Croatia*, *Jugoslavenski istoriski časopis*, *Časopis za zgodovino*, *Narodna starina*, *Glasnik geografskog društva*, *Priroda*, *Hrvatski planinar*, *Novo doba*, *Novosti*, *Spremnost*, *Prosvjetni život*, *Jadranska straža*, *Hrvatski glasnik*, *Hrvatska straža*. Uz to dolaze knjige, zbornici i enciklopedije: F. Bulić, *Razvoj arh. istraživanja i nauka u Dalmaciji . . .*, 1925; G. Childe, *The Danube in prehistory*, 1929; N. Åberg, *Bronzezeit. u. frühheisczeit. Chron.* I, V; P. Ducati, *L'Italia antica I*; V. Dumitrescu, *L'età del ferro nel Piceno*, 1929; R. Vulpe, *L'âge du fer dans les régions thraces de la péninsule balcanique*, 1930; J. Sundwall, *Die älteren italischen Fibeln*, 1943; Duhn-Messerschmidt, *Italische Gräberkunde II*, 1939; G. Novak, *Prošlost Dalmacije*, 1944; isti, *Naše more*, 1926; 1927-1928; 1932; isti, *Hvar*, 1924; F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, 1925; R. Valenti, *Il Museo nazionale di Zara*, 1932; N. Valmin, *Das adriatische Gebiet in Vor- und Frühbronzezeit*, 1939; Jadranski, *Zadar i okolica*, 1933; J. Ravlić, *Makarska i njeno primorje*, 1934; K. Stošić, *Se!a šibenskoga kotara*, 1941; V. Foretić, *Povijest otoka Korčule u srednjem vijeku do g. 1420*, 1940; V. Balenović, *Etnologija*, 1940; A. Dudan, *La Dalmazia nell'arte italiana I*, 1921; Lj. Karaman, *Arheologija*, u *Dalmacija, Spomen knjiga . . .*, 1923; F. Lukas u *Zemljopis Hrvatske I*, 1942; M. Abramić u *Naš Jadran*, 1938; Stanojević, *Narodna enciklopedija SHS*; *Hrvatska enciklopedija*, VI. *Internat. Kongress für Archaeol.* Berlin 1939, i dr.

Jedinu monografiju iz arheologije u Dalmaciji predstavlja između dva rata spomenuti vodič kroz zadarski muzej, koji je napisao tadašnji direktor toga muzeja Talijanac Valenti god. 1932. On donosi i nešto podataka o prapovijesnoj zbirici.

Iskapanja prapovijesnih nalazišta u tom su periodu sasvim oskudna. Uz spomenute radove Novaka i Buttlera iskapali su U. Girometta, M. Schneider i Č. Gamulin, ali izvodili su jedino probna istraživanja i to sva trojica pojedinačno u Grapčevoj špilji 1923, 1926 i 1931. god. Girometta je sondirao i u špiljama Pokrivenik na Hvaru, Vranjaca kod Klisa i Podumci kod Unešića.⁶⁹ Za vrijeme pro-

⁶⁹ U. Girometta, »Spiljski nalazi u srednjoj Dalmaciji«, *Hrvatski planinar* XXXI, br. 10, 11, Zagreb 1935; isti, »Grapčeva spilja na otoku Hvaru«, *Novo doba*, br. 124, od 30. V, Split 1923; M. Schneider, »Höhlenfunde in Dalmatien«, *Wiener prähist. Zeit.* XIV, 1927. (isto u *VAHD XLIX*, 1926—1927); Č. Gamulin, »Spiljski

šlog rata Radmilli je iskapao u špilji R a č a na Lastovu i u njoj otkrio hvarsku kulturu s nešto materijala iz kasnijih faza, ali rezultati su objavljeni nakon rata.⁷⁰ Dakle, iskapanja su obuhvatila pećine, jednu gradinu i jedan grobni humak. Osim istraživanja Novaka, Buttlera i Radmillija ostala nemaju osobitog značenja jer su nestručno rađena i slabo objavljena, a i vrlo malog opsega. Sistematska iskapanja izvodio je jedino prof. Novak. Prema tome o istraživanjima na širem planu u okviru cijele Dalmacije ili jednog ograničenog dijela njezina područja između dva rata uopće se ne može govoriti. Rad u određenim pravcima ne postoji.

Kako iz svega izlazi, drugi je period bio najslabije razdoblje u razvoju prapovijesti Dalmacije uopće. Radilo se vrlo malo. I zbirke po muzejima vrlo su se malo povećale. Rijetki su i slučajni nalazi. Među značajnije slučajne nalaze može se ubrojiti jedino nekoliko grobova starijeg željeznog doba iz Zatona kod Nina.⁷¹

U tom su se periodu rješavali samo problemi vezani uz neolit, eneolit i rano željezno doba. Oni su donekle, bar u pojedinim najosnovnijim elementima, određeni i osvijetljeni iako još sasvim mutno i nejasno definirani. To je i jedini napredak prema prethodnim razdobljima, uz dublje prodiranje u probleme, i jedino pozitivno u drugom periodu. Inače je to razdoblje prekinulo svaki organizirani rad. Ističu se posebno rezultati rada prof. Novaka, koji je otkrio mlađi neolit, odnosno hvarsku kulturu. To je i jedina neolitska faza poznata u Dalmaciji do 1951.

*

Prapovijest Dalmacije ušla je u treći period iza drugog svjetskog rata sa svim osnovnim prazninama: 1) bez ikakvih stručnih kadrova, 2) bez kronološkog sistema, 3) bez kulturnog okvira, 4) s potpunim nepoznavanjem pojedinih faza (paleolita i brončanog doba), 5) sa sasvim nedovoljno istraženim i proučenim već poznatim fazama, 6) bez objavljene i proučene sakupljene građe, 7) bez sistematskih istraživanja, 8) s malo podataka i bez sistematski sakupljene topografske građe.

nalazi na otoku Hvaru«, *Priroda XX*, Zagreb 1931. O tim radovima govori ukratko G. Novak u *Prehist. Hvar, Grapčeva spilja*, 1955, str. 17 i d. Jedan zemljani humak raskopala je vojska god. 1923. u Smilčiću i u njegovu središtu otkrila grob sa zgrčenim kosturom iz poč. željeznog doba.

⁷⁰ M. Gjiwoje, *Naše planine III*, 6, Zagreb 1951; A. Radmilli, »L'isola di Lagosta nella preistoria«, *In memoria di F. Malavolti*, Modena 1956.

⁷¹ Nalaze se u Arh. muzeju u Zadru. Objavljen je samo jedan grob: Š. Batović, »Sépultures de la peuplade illyrienne des Liburnes«, *Inventaria archaeol., Jugoslavija* 4, Bonn 1962, Y 38. Slučajne nalaze u Ninu sakupljao je dr Snjegovoj, čija je zbirka nakon prošlog rata dospjela u Arh. muzej u Zadru.

Sve je to uvjetovalo nedostatak sintezâ, odnosno prapovijest Dalmacije nije do konca drugog svjetskog rata prebrodila početnog stadija. Prema općem razvoju prapovijesti u svijetu, pa i na velikom području naše zemlje, prapovijest u Dalmaciji našla se u ogromnom zakašnjenju i potpuno nerazvijena. Razumljiv je zato i potpun nedostatak radova što rješavaju probleme razvoja prapovijesnog društva, odnosno nedostatak povijesnog proučavanja socijalno-ekonomskih i kulturnih odnosa na temelju arheološkog materijala kao krajnjeg cilja arheološkog rada, jer za to nisu ostvareni osnovni preduvjeti. Zbog toga prapovijest Dalmacije iza stogodišnjeg djetinjstva tek nakon prošlog rata, u trećem periodu, ulazi u zrelo doba.

Iza drugog svjetskog rata prapovijest Dalmacije doživljava najplodnije i sasvim novo razdoblje. Postepeno se stvaraju uvjeti za potpuno planski i kontinuirani rad. Zbog vrlo teškog nasljeđa, osobito između dva rata, stanje se s dosta muke normalizira. Zato je sve do 1950. učinjeno malo. Najveću poteškoću predstavlja nedostatak stručnih kadrova. Radi samo prof. Novak nastavljajući svoja predratna istraživanja. Prvi veliki korak naprijed učinjen je osnutkom prapovijesne katedre na Sveučilištu u Zagrebu 1949. god. Time se stvaraju stručnjaci. Oslobođenjem Zadra Arheološki muzej ponovno razvija djelatnost u sjevernoj Dalmaciji. Osim toga prvi put od njegova osnutka u njemu počinju djelovati stalni stručnjaci-arheolozi. Postepeno se u oba arheološka muzeja u Dalmaciji, u Zadru i Splitu, stvara kolektiv stručnjaka koji će specijalizacijom na pojedina arheološka razdoblja moći prodrijeti daleko dublje u suštinu pojedinih problema. Nakon god. 1950. prvi put dolaze u te muzeje i počinju raditi stalni i stručno obrazovani arheolozi sa svrhom da se specijaliziraju u radu na proučavanju prapovijesti. U Splitu radi I. Marović, a u Zadru od 1953. potpisani. Iako je dvojica prapovjesničara premalo za cijelu Dalmaciju, time su ipak u stanovitom smislu stvoreni uvjeti za stalni sistematski rad. Osim navedene dvojice radilo je u ovom razdoblju na prapovijesti povremeno i više drugih stručnjaka.

U ovom periodu je konačno nestao amaterski rad i zamijenjen je stručnim.

Najaktivniji rad na prapovijesti u trećem periodu zahvaća posljednjih desetak godina. U tom razdoblju, pridruživši mu i prijašnji rad prof. Novaka, postignuto je mnogo više nego u svih 100 godina prije toga. Ne samo da su radovi na potpuno stručnoj visini već na istraživanju radi daleko veći broj stručnjaka, a rezultati su neusporedivo krupniji.

U ovom se razdoblju izvodilo više sistematskih iskapanja, koja su vodili: G. Novak, V. Miroslavljević, J. Korošec, I. Marović, M. Suić i Š. Batović, a manje sondažne radove: M. Malez, D. Rendić, M. Gjiwoje i D. Vrsalović.

G. Novak završio je iskapanja Grapčeve špilje i 1955. izdao rezultate svojih radova u posebnoj knjizi.⁷² To je i uopće prva monografija iz prapovijesti Dalmacije. Novak je uz to istraživao na srednjodalmatinskim otocima i cio niz drugih nalazišta iz raznih razdoblja. Najvažniji su mu radovi, osim Grapčeve špilje, istraživanja špilje Pokrivenik i Markove špilje na Hvaru.⁷³ Miroslavljević je uglavnom radio s Novakom. Novak je tim radovima prvenstveno sakupio ogroman materijal mlađeg neolita i proširio poznavanje hvarske kulturne grupe.

God. 1951. sondiranjem u Danilu kod Šibenika otkrio je D. Rendić po prvi put materijal iz srednjeg neolita. God. 1953. i 1955. iskapao je to nalazište J. Korošec i objavio o njemu opsežnu i ujedno uopće drugu monografiju god. 1958. i 1959.⁷⁴ Ta je kulturna faza dobila po nalazištu naziv daniliska kulturna grupa. Time je otkrivena druga faza našeg neolita. Danilo je i uopće prvo neolitsko naselje u Dalmaciji na otvorenom prostoru koje se dotad istraživalo.

God. 1955. otkriveno je neolitsko naselje u Smilčiću, istočno od Zadra, koje je dalo materijal starijeg i srednjeg neolita. To je prvi put da se u Dalmaciji nalazi stariji neolit. God. 1957-1959, pa 1962. izveo sam na tom nalazištu sistematska iskapanja,⁷⁵ ali konačna obrada materijala još nije objavljena.

Tim se radovima dobila okvirna slika uglavnom cijelog neolita u Dalmaciji.

Korošec je izveo i sondažne radove na Gradini i u pećini Stražbenica u Danilu,⁷⁶ a tekom 1961. zajedno sa mnom i početna istraživanja gradine u Bribiru (antička Varvaria). Time su otkriveni nalazi iz brončanog i željeznog doba.

Marović je izvodio nekoliko vrlo značajnih iskapanja. Istraživao je Gospodsku pećinu u selu Cetini kod izvora rijeke Cetine i pećinu Šarin samograd kod Drniša^{76a} u kojima je otkrio slojeve s materijalom od srednjeg neolita i kasnijih razdoblja. Dijelom je ispitivao i sojeničko naselje brončanog i željeznog doba u selu Otoku uz rijeku Cetinu u Sinjskom polju.⁷⁷ Najopsežnije je radove izvodio oko izvora Cetine, gdje je istražio mnogo kamenih grobnih humaka s grobovima od kamenih ploča i zgrčenim kosturima iz eneolita i ranog

⁷² *Prehist. Hvar, Grapčeva špilja*, 1955.

⁷³ »Markova špilja na otoku Hvaru«, *Arh. radovi i rasprave* I, 1959; II, 1962.

⁷⁴ *Neolitska naseobina u Danilu Bitinju*, Zagreb 1958, 1959; »Nastavak iskapanja u Danilu kraj Šibenika u 1955. god.«, *Ljetopis Jug. akad.* 63, 1959.

⁷⁵ *Diadora* 1, 1959, str. 5-26; 2, 1962, str. 31-107; *Arheološki pregled*, Beograd 1959, str. 20-26.

⁷⁶ *Ljetopis JA* 63, 1959, str. 214 i d.; *Arheološki vestnik* VIII/1, 1957, str. 48 i d.

^{76a} Usp. plan i opis pećine u: M. Malez, Krš Jugoslavije 2, 1960, str. 64-67. Rezultati iskapanja nisu objavljeni.

⁷⁷ B. Gabričević, »Otkriće sojenica u Sinjskom polju«, *Slobodna Dalmacija*, od 9. X 1956.

brončanog doba.⁷⁸ Iskapao je također istodobnu i identičnu nekropolu u Obrovac-Hanu kod Sinja.^{78a} Ovo su najstarije nekropole otkrivene u Dalmaciji i pomoću njih se, uz više drugih slučajnih nalaza, mogu odlično osvijetliti mnogi problemi kameno-bakarnog i ranog brončanog doba. Velika je zasluga Marovića svakako i otkriće dosad jedinog soje- ničkog naselja u Dalmaciji.⁷⁹

Gjivoje je izveo samo sondiranje Vele špilje na Korčuli, u kojoj je ustanovio materijal hvarske kulture.⁸⁰

Osim iskapanja u Smilčiću sondirao sam god. 1961. nalazište starijeg neolita u Ninu, koje je slučajno otkriveno još god. 1955. Sudjelovao sam 1954. zajedno sa Suićem revizionom iskapanju jedne, a 1956. i 1958. samostalno sam istraživao drugu ilirsku nekropolu na ravnome zemljištu u Ninu.⁸¹ Time je otkriveno preko sto grobova sa zgrčenim kosturima iz željeznog doba (od halštata B2 do rimske okupacije). Osim toga istražio sam nekoliko grobnih humaka iz željeznog doba u Jovićima, Biljanima Donjim⁸² i Dobropoljcima^{82a} u sjevernoj Dalmaciji.

Vrsalović je sondirao u špilji Kopačini na Braču i ustanovio neolitske nalaze.⁸³

S. Gunjača je istražujući starohrvatska nalazišta u Biskupiji kod Knina naišao na neolitsku i eneolitsku keramiku.⁸⁴

U više navrata izvedeni su sondažni radovi u Zadru nakon oslobođenja i time je otkriveno dosta materijala koji potječe iz vremena od IX stoljeća do Rimljana.⁸⁵

1960. i 1961. iskapanjem u dvije pećine kod Drniša M. Malez je prvi put otkrio u Dalmaciji predmete iz starijeg kamenog doba (paleolita).⁸⁶

Opsežnija su iskapanja prema tome izvedena osim u Grapčevoj špilji samo u Markovoj špilji, u Cetini, Danilu, Ninu i u Smilčiću. To je još premalo da bi se mogla dobiti orijentaciona slika prapovijesnih kultura u cjelini.

⁷⁸ I. Marović, »Bakrene sjekire . . .«, VAHD LV, 1953, str. 138 i d.

^{78a} Z. Vinski, *Vjesnik Arh. muzeja u Zagrebu* II, 2, 1962, str. 13.

⁷⁹ Rezultati tih radova još nisu objavljeni.

⁸⁰ *Speleolog* III, 1–2, Zagreb 1955, str. 1 i d.

⁸¹ *Ljetopis JA* 63, 1956, str. 205 i d.

⁸² *Arheološki pregled*, Beograd 1959, str. 54–57.

^{82a} *Arheološki pregled*, 1960, str. 79–85.

⁸³ *Brački zbornik* 4, 1960, str. 33 i d.

⁸⁴ I. Marović VAHD LIV, 1952, str. 85 i d. Čini mi se da navodno neolitski ulomci idu također u eneolit.

⁸⁵ Nalaze do 1959. obradio sam u radu: »Zadar u prethistoriji«, *Zbornik o Zadru*, Zagreb (u štampi).

⁸⁶ M. Malez, »Entdeckung des ersten paläolithischen Fundortes in Dalmatien«, *Bull. scient. Yougoslavie* T. 5, N. 4, Zagreb 1960, str. 102 i d.; isti, »Gulo Gulo L. Aus dem oberen Pleistozän Dalmatiens«, *Bull. scient.* T. 7, N. 3, 1962, str. 57.

Rad se u ovom razdoblju osim iskapanja odvijao u više pravaca: sređuje se i objavljuje stara građa, obrađuje i istražuje novi materijal, rješavaju se stručni i naučni problemi, sakuplja se topografska građa i na koncu počinju se izdavati monografije i stvaraju sinteze o pojedinim problemima ili prapovijesnim epohama, ukoliko je to još moguće za neke od njih na temelju još uvijek malog broja sakupljenih podataka i građe.

Osim brojnih manjih radova na temelju prije sakupljene građe istaknuo bih dva rada. U jednom I. Marović obrađuje metalne nalaze iz eneolita u Dalmaciji i daje naučnu interpretaciju materijala kao i toga perioda.⁸⁷ Na temelju brojnih slučajnih nalaza pokušao sam u jednom radu ograničiti i odrediti elemente ranog željeznog doba u sjevernoj (kod Liburna), a time donekle i u ostaloj Dalmaciji.⁸⁸ U četvrtom svesku *Inventaria archaeologica* dao sam uz to s pomoću 10 grobova presjek kroz željezno doba kod Liburna.⁸⁹

Od novih nalaza i rezultata iskapanja objavljeno je kompletno dosta malo iako je napisan veći broj radova. Najpotpunije su objavljeni Grapčeva špilja i Danilo, u monografijama, a to su uz spomenuti svezak *Inventaria* i jedine monografije iz prapovijesti Dalmacije do danas.

Prema tome u literaturi su dati solidniji okvirni temelji samo za srednji i mlađi neolit, a tek djelomično i za željezno doba. Spomenuta dva rada iz eneolita i ranog željeznog doba jedva da i to mogu biti jer se temelje na slučajnim nalazima. Oni mogu služiti više kao orijentacija u daljnjem radu.

Ima međutim cio niz drugih radova koji objavljuju građu, dotiču se pojedinačnih problema, ili ih rješavaju. Među njima se nalaze i značajni prilozi. Takav je na primjer Suićev rad o odnosima Liburna i Italije, posebno Picenuma u starije željezno doba.⁹⁰ Ili P. Korošec o eneolitu u Dalmaciji.^{90a}

Topografija se nije mnogo proučavala. Objavljena su samo četiri rada tome posvećena.⁹¹

U posljednjem periodu razvoja prapovijesti, iako je on najkraći, napisana je dosta opsežnija literatura nego u prethodnim razdobljima i po broju autora kao i radova, dok su kvaliteta radova i rezultati na

⁸⁷ »Bakrene sjekire...«, VAHD LV, 1953.

⁸⁸ »Iz ranog željeznog doba Liburnije« *Diadora* 1, Zadar 1959.

⁸⁹ Š. Batović, Sépultures de la peuplade illyrienne des Liburnes, *Invent. archaeol., Jugoslavija* 4, Bonn 1962.

⁹⁰ VAHD LV, 1953, str. 71 i d.

^{90a} *Arh. radovi i rasprave* II, 1962.

⁹¹ I. Marović, »Arheološka istraživanja u okolici Dubrovnika«, *Anali Hist. inst. u Dubrovniku*, IV-V, 1956; M. Gjivoje, »Prilog topografiji arheol. nalaza na otoku Korčuli«, VAHD LIV, 1952; D. Vrsalović, *Brački zbornik* 4, 1960; A. R. Filipi, »Arheološko-topografske crtice iz Ugljana«, *Diadora* 2, 1962. Ja sam u jednom radu dao topografske podatke o neolitskim nalazištima u sjevernoj Dalmaciji: »Neolitski tragovi u sjevernoj Dalmaciji«, *Radovi Inst. Jug. akad. u Zadru* 2, 1955.

kudikamo višem nivou i opsežniji. Može se reći da se problematsko-sintetska svojstva rada na prapovijesti Dalmacije, započeta između dva rata, danas razvijaju punim zamahom i donose stalno nova iznenađenja.

Navest ću samo imena autora koji rade ili se dotiču prapovijesti Dalmacije kao i naslove publikacija u kojima su radovi izišli. Treba u vezi s tim zabilježiti značajnu činjenicu da su konačno tek u ovom posljednjem periodu najbrojniji radnici naši stručnjaci i da su oni dali najznačajnije rezultate. Stranci više ne rade direktno na našoj prapovijesti, već mali broj samo usput dotiče ili rješava pojedine probleme koji se tiču i Dalmacije. Uz to je pretežan broj radova izašao u našoj štampi.

Aktivno ili pasivno dotiču se prapovijesti Dalmacije: M. Abramić, G. Novak, I. Marović, P. i J. Korošec, A. Benac, M. Suić, V. Mirosavljević, D. i M. Garašanin, Š. Batović, A. Stipčević, Z. Marić, C. Fisković, B. Gabričević, M. Gjivoje, J. Lučić, N. Bezić, N. Duboković, F. Dujmović, M. Grbić, M. Malez, V. Miložić, V. Popović, R. Galović, D. Vrsalović, S. Gunjača, D. Rendić, A. Mohorovičić, Đ. Mano-Zisi, K. i Z. Vinski, A. Filipi, V. Rogić, M. Šeper, R. Bižić, B. Ilakovac, P. Lisičar, F. Starč, a od stranaca: J. Sundwall, P. Reinecke, T. E. Haevernick, A. M. Radmilli, H. Kerchler, L. Bernabò Brea, F. Holste, F. Schachermeyr, F. Zorzi, Ch. Zervos, H. Müller-Karpe.

Publikacije se dijele na stručne i razne druge časopise i revije, enciklopedije, monografije i popularnu štampu. Stručni časopisi koji obrađuju ili se dotiču prapovijesti Dalmacije jesu slijedeći: *Diadora*, *Vjesnik za arh. i hist. dalm.*, *Glasnik Zem. muzeja*, *Arh. radovi i rasprave*, *Praist. sekcija*, *Starinar*, *Rad vojvođanskih muzeja*, *Starohrvatska prosvjeta*, *Arh. vestnik*, *Arh. pregled*, *Vjesnik Arh. muzeja u Zagrebu*, *Archaeol. iugosl.*, *Opuscula archaeol.*, *Situla*, *Zbornik radova Narodnog muzeja*, a od stranih: *Germania*, *Präh. Zeit.*, *Arch. austriaca*, *Bull. pal. it.*, *Riv. di sc. preist.*, *Jahrbuch R. G. Z. M.* Ostali časopisi i revije: *Bulletin scientifique Jug. akad.*, *Ljetopis Jug. akad.*, *Vesnik Vojnog muzeja*, *Naše planine*, *Speleolog*, *Anali hist. inst. u Dubrovniku*, *Jugoslavenski mornar*, *Bilten hist. arhiva komune hvarske, Republika*, *Brački zbornik*, *Rad Jug. akad.*, *Zadarska revija*, *Radovi inst. Jug. akad. u Zadru*, *Zbornik inst. za hist. nauke u Zadru*, *Naše more*, *Arte antica e moderna*, *Universo Rivista di geogr.*, *Memorie del museo civico di storia naturale di Verona*.

Listovi: *Glas Zadra*, *Narodni list Zadar*, *Vjesnik u srijedu*, *Ilustrirani vjesnik*, *Slobodna Dalmacija*, *Borba*, *Vjesnik*.

Enciklopedije: *Pomorska*, *Encikl. Jugosl.*, *Encikl. likov. umjetnosti*, *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*.

Zbornici i monografije: *Muzeji i zbirke Zadra*, 1954; *Atti del 1° congresso inter. di preist. e protoist. mediterr.*; *Bericht über den V. Internat. Kongress für Vor- u. Frühgesch.* Hamburg 1958; *Atti del VI*

congresso internat. d. Sc. preist. e protost. Roma 1962; A. Benac, *Neolitsko naselje u Lisičićima kod Konjica*, 1958.; Benac-Sergejevski-Mazalić, *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, 1955.; Grbić-Stalio . . . , *Porodin*, 1960.; G. Novak, *Prehist. Hvar. Grapčeva špilja*, 1955; isti, *Hvar kroz stoljeća (Hvar im verlaufe der Jahrhunderte)*, 1960; isti, *Povijest Splita*, 1957.; isti, *Vis*, I, 1961.; J. Korošec, *Neol. naseob. u Danilu Bitinju*, 1958-59.; Đ. Mano-Zisi, *Antika u Narodnom muzeju u Beogradu*, 1954.; M. Suić, *Pag*, 1953.; P. Lisičar, *Crna Korkira i kolonije antičkih Grka na Jadranu*, 1951.; M. Garašamin, *Hronologija vinčanske grupe*, 1951.; isti, *Arh. spomenici i nalazista u Srbiji II*, 1956.; J. Sundwall, *Studien über frühital. u. Balkanfibeln*, *Comm. human. litt.*, 1955.; T. E. Haevernick, *Die Glasarmringe u. Ringperlen der Mittel- u. Spätlatènezeit*, 1960.; A. M. Radmilli, *In memoria di P. Malavolti*, 1956.; L. Bernabò Brea, *Arene Candide I*, 1946.; F. Holste, *Hortfunde Südosteuropas*, 1951.; Ch. Zervos, *L'art des Cyclades*, 1957.; H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronol. der Urnenfelderzeit nördlich u. südlich der Alpen*, 1959.; Š. Batović, *Sepultures de la peuplade illyrienne des Liburnes*, *Inv. archaeol.* Y, 4, 1962.; isti, *Prapovijest, 5000 godina keramike iz zadarskih muzeja, katalog izložbe*, Zadar 1962.

Najveći broj radova napisali su prof. Novak, J. Korošec, I. Marović, Š. Batović i A. Stipčević. Novak se najviše bavio problemima mlađeg neolita. Korošec je pretežno obrađivao danilsku kulturu, a doticao se neolita uopće, a nešto i kasnijih perioda. Marović je radio neolit, eneolit i željezno doba. Stipčević se više bavio sintetskim radovima: ribolovom, trgovinom, umjetnošću, oruđem za rad, a dao je uz to nešto opširniji pregled prapovijesti Dalmacije.⁹² On je po prvi put objavio i bibliografiju prapovijesti Dalmacije.⁹³ Ja sam obrađivao pojedine probleme neolita i željeznog doba. U katalogu izložbe keramike od neolita do danas dao sam kratak prikaz prapovijesne keramike u sjevernoj Dalmaciji.⁹⁴

Uz to treba na prvom mjestu spomenuti radove A. Benca. On se posebno bavio problemima prapovijesti Dalmacije samo u jednom radu,⁹⁵ ali je u više radova usput raspravljao o dalmatinskom neolitu, u prvom redu hvarskoj kulturi. Treba naglasiti da je Benac, poslije G. Novaka i njegovih publikacija o hvarskoj kulturi, najbolje uočio njena

⁹² »Dalmacija u prahistorijsko doba«, *Zadarska revija* 2 i 3, 1960. Sumaran i nepotpun pregled dao je i Radmilli: »La preistoria della Venezia Giulia e della Dalmazia«, *L'Universo, Rivista di geografia* XXXVIII, 6, 1958. Prof. Novak u više navrata donosi u ovom periodu vrlo sumaran pregled, nabrajajući uglavnom samo nalazišta, kao u *Prehistorijski Hvar*, 1955. i dr.

⁹³ *Radovi Inst. JAZU u Zadru*, 6—7, 1960.

⁹⁴ Š. Batović, »Prapovijest, 5000 godina keramike iz zadarskih muzeja«, *Katalog izložbe*, Zadar 1962.

⁹⁵ »Tragovi kulturnog sahranjivanja u neolitu jadranske oblasti«, *Diadora* 2, 1962.

svojtva i odredio kulturno kronološki položaj mlađeg neolita u Dalmaciji.⁹⁶

Najviše radova u trećem periodu izišlo je u *Vjesniku za arh. i hist. dalm.*, *Diadori*, *Ljetopisu Jug. akad.* i *Arh. vestniku*.

Iz razumljivih razloga Arh. muzej u Zagrebu nije zauzeo centralan položaj u razvoju arheologije u Hrvatskoj, iako se on nalazio u kulturnom i političkom središtu Hrvatske. Velikim dijelom uzrok je tome bila politička zavisnost Hrvatske i odvojenost Dalmacije, zatim postojanje i djelatnost dvaju muzeja u Dalmaciji, pa nedostatak sredstava. Jače međusobne veze u prošlom stoljeću podržavao je Ljubić lično. Zbog svega toga veze se kasnije ne produbljuju, a djelatnost Arh. muzeja u Zagrebu postepeno se ograničava potpuno na uži unutrašnji dio Hrvatske, a dva muzeja u Dalmaciji na područje Dalmacije i dio Hrvatskog primorja. Takav je razvoj imao svakako i negativnih posljedica u radu na prapovijesti, posebno u Dalmaciji. Međutim to je dovelo do tačno razgraničene djelatnosti pojedinih muzeja, posebno i konačno nakon prošlog rata, jer ta podjela odgovara, ne samo povijesnom razvoju, već i stvarnim stručnim i organizacionim snagama i potrebama. Danas je zato potrebna prvenstveno koordinacija u radu. U tom smislu treba pozdraviti ponovo izlaženje *Vjesnika Arh. muzeja u Zagrebu*, iako se on malo dotiče Dalmacije zbog opravdane potrebe da se prvenstveno obrađuje materijal i problemi vezani uz vlastitu ustanovu i njeno područje djelovanja.

Osim toga treba spomenuti i neke slabosti ovog perioda. U prvom redu organizacione prirode. Mi sve do danas nemamo nikakve ustanove ni organizacije koja bi objedinjavala i koordinirala rad na prapovijesti u okviru republike. Zato se rad ne odvija po određenom sistemu ni planu uvjetovane rješavanjem unaprijed tačno određenih problema i u planski postavljenim pravcima.

Kao plod toga rad u Dalmaciji u ovom se periodu odvija većinom stihijski iako je dao veoma značajne rezultate. Veliku su ulogu imale u tome prilike u dva muzeja u Dalmaciji i uvjeti rada previše opterećeni negativnom prošlošću.

Bez ikakve tradicije u radu na prapovijesti trebalo je najprije postepeno stvoriti uvjete i organizirati rad, što se odvijalo uz velike teškoće. Prapovijesna literatura u bibliotekama dvaju muzeja uglavnom nije postojala, u Splitu vrlo malo, a u Zadru sve do prije nekoliko godina nije bilo nijedne publikacije. Sav arhiv zadarskog muzeja uništen je u prošlom ratu. Trebalo je iz temelja srediti postojeće zbirke, odnosno početi sve iz početka.

⁹⁶ Dosta je za to spomenuti samo dva njegova rada: Neolitsko naselje u Lisičićima kod Konjica, Sarajevo 1958, str. 63—68, 78—79, 80—82 i recenziju Novakove knjige: *Prethist. Hvar*, »Grapčeva spilja« u *GZM XII*, 1957, str. 285—286. Naknadno je izišao njegov odličan pregled kamenog doba i eneolita u: 42. *Bericht RGK* 1961.

Muzeji su decentralizacijom potpali pod općine i one ih financiraju. Muzej u Splitu je u tome u povoljnijoj situaciji, ali Zadar zbog slabo razvijene ekonomske podloge i ogromnih potreba obnove u ratu porušenog grada ne može odvojiti nikakva sredstva za rad ove ustanove. U takvim okolnostima nije moguća sistematičnost ni planska djelatnost u radu. Stanovitu djelatnost mogao je zadarski muzej obavljati zahvaljujući isključivo dotacijama republičkog Savjeta za prosvjetu i kulturu (sada Savjet za kulturu i nauku) u Zagrebu, koje su bile minimalne da bi muzej mogao normalno djelovati. Velike promjene i napredak uvjetovat će svakako nedavno formirani Savjet za naučni rad NRH sa svojim fondom i fond za razvitak kulturnih djelatnosti pri Savjetu za nauku i kulturu NRH, kojima je i cilj saniranje prošlosti, koordinacija rada i plansko rješavanje problema naše nauke, pa time i prapovijesti. Međutim djelatnošću samo tih institucija neće se moći riješiti sve poteškoće u radu. Materijalnu bazu kao i druge probleme trebalo bi rješavati dijelom i izvan toga (kao tehničku opremu koja gotovo ne postoji, literaturu, suvremeno korištenje materijalom i arheološkom građom u kulturno-prosvjetne svrhe, kao i za stručno naučne potrebe, itd.).

Takvo se stanje odrazilo negativno na sve djelatnosti u istraživanju prapovijesti. Nijedan se zadatak nije rješavao planski. Većina istraživanja imala je zaštitni karakter. Osim toga nije se uopće radilo na širem planu. Radovi su bili uvjetovani još uvijek prvenstveno subjektivnim okolnostima i imali individualan karakter. U nedostatku drugih institucija, dva muzeja u Dalmaciji nisu uspjela strogo organizirati i planirati rad na cijelom području Dalmacije. Zato je učinjeno malo, ne samo na iskapanjima nego i na planskom prikupljanju topografskih podataka.

Jugoslavenska akademija, koja je osim naših dvaju muzeja dosta djelovala u Dalmaciji, ograničila se samo na istraživanje nekih lokaliteta, nezavisno od istraživačkog rada pojedinih muzeja.

U ovom je periodu velik problem bilo objavljivanje građe kao i stručnih i naučnih radova. Jedina stručna publikacija ostao je *Vjesnik splitskog muzeja*, ali on se pojavio samo u nekoliko godišta jer izlazi dosta neredovito. Mora se uočiti činjenica da je jedini arheološki časopis koji je redovito izlazio u cijeloj Hrvatskoj bila *Starohrvatska prosvjeta*, ali ona ne objavljuje radova iz prapovijesti, dok su zaostala dva časopisa s najdužom tradicijom u Hrvatskoj i Jugoslaviji, *Vjesnik zagrebački* i *splitski*, pogotovu *zagrebački*. Ima cio niz drugih časopisa i publikacija koji su objavljivali pojedinačne radove iz prapovijesti, ali oni ne mogu pratiti razvoj i probleme prapovijesti. Osim toga, i kad bi *Vjesnik splitski* redovito izlazio, ne bi mogao primiti i pratiti sve radove jer se u muzejima sakupila velika količina neobjavljene građe, a većina problema ostala je neobrađena. Zato, a i radi zamjene litera-

ture, Arheološki muzej u Zadru započeo je prije godinu dana izdavati svoje glasilo *Diadoru*. Ako se stvore uvjeti za redovno izlaženje ova dva arheološka časopisa u Dalmaciji, oni će moći zadovoljiti i omogućiti brz i stalan napredak ove grane naše nauke. Osim toga mi još nemamo časopisa koji bi obrađivao sveukupnu problematiku prapovijesti cijele republike. U tom pravcu mogao bi se usmjeriti časopis *Arheol. radovi i rasprave*, koga je počela izdavati Jugosl. akademija u Zagrebu.

Ostaje i dosad neriješen problem planskog i monografskog izdavanja i obrade arheološke građe. Dvije spomenute i dosad uz moj svezak *Inv. archaeol.* jedine monografije iz prapovijesti Dalmacije izdala je Jugoslavenska akademija, ali ne u okviru planski postavljenih zadataka. Bez kataloškog i monografskog objavljivanja materijala po lokalitetima, kulturama i tipovima predmeta ne mogu se kompleksno i svestrano rješavati problemi razvoja prapovijesnog društva. Mi takvog rada nismo još ni započeli, a danas posjedujemo za njega sve uvjete. Jednom riječi, da što prije saniramo negativne strane nasljeđa i prošlosti i da što uspješnije idemo naprijed, moramo svestrano rješavati probleme i zadatke.

Prema tome problemi koje nam nameće dosadašnji rad mogli bi se sumirati u tri područja: 1) organizacioni zadaci, 2) materijalni problemi, 3) kulturno-prosvjetni i stručno-naučni rad.

Potrebno je na koncu sumirati dosadašnje rezultate u radu na proučavanju prapovijesti Dalmacije, kako bi se mogli odrediti zadaci:

Do danas još nismo dobili ni potpune ni orijentacione slike prapovijesnih kultura. Zbog toga nemamo ni kulturno-kronološkog okvira niti možemo u kontinuitetu pratiti kulturni i društveno privredni razvoj prapovijesnih ljudi u Dalmaciji. Vrlo malo možemo reći i o etničkim problemima. Bez detaljnog poznavanja materijalne, a preko nje i duhovne kulture, ne možemo pratiti procese promjena i razvoja raznih područja čovjekova života.

Mezolit je još potpuno nepoznat. Nemamo nijednog poznatog nalazišta iz tog perioda.⁹⁷ Bez poznavanja tog razdoblja ne možemo razumjeti ni razjasniti postanak, razvoj, ni određeni karakter neolitskih kultura. Iz paleolita je otkriveno samo jedno nalazište ljudskih izrađevina kod Drniša, a poznati su nam samo fosili paleolitskih životinja s područja cijele Dalmacije.⁹⁸ Paleolitski sloj ustanovio je I. Ma-

⁹⁷ D. Rendić spominje tragove mezolita u sjevernoj Dalmaciji: *Enciklopedija Jugoslavije* 4, 1960, s. v. Hrvati, Historija, Predslavensko doba, str. 38. Ne znam odakle je Rendić crpio podatke za to, međutim do danas mi nisu poznati takvi nalazi ni tragovi iz mezolita.

⁹⁸ Usp. npr. M. Malez, *Bull. scient. Yougoslavie* T. 5, N. 1, Zagreb 1959; T. 5, N. 3, 4, 1960; T. 6, N. 1, 1961; T. 7, N. 3, 1962; I. Rakovec, *Razprave Akad. z. u.* 1, Ljubljana, 1940; R. Schubert, *Geologija Dalmacije*, Zadar 1909, str. 78; A. Stossich, *Boll. d. Società adriatica di scienze naturali in Trieste* XVI, 1895, str. 195; R. Gasperini, »Contributo alla conoscenza geologica del diluviale dalmato«, *Annuario dalmatico* II, Zadar 1885; i dr.

rović u Gospodskoj pećini u Cetini, ali samo sa životinjskim ostacima, bez ljudskih artefakata. Potpuniju sliku možemo dobiti jedino o neolitskim i željeznodobnim kulturama, i to prilično sumarno i sasvim okvirno. Potrebno je još mnogo rada da se ta razdoblja popune i svestranije osvijetle. Neolit se najviše dosad proučavao od svih razdoblja prapovijesti Dalmacije. Definitivno je ustanovljena kronološka podjela neolita u tri glavne faze: rani, srednji i kasni neolit. Još nije jasan početak neolita, kao ni prijelaz starijeg u srednji neolit. Njihov se odnos može pratiti jedino u Smilčiću. Sudeći prema tom nalazištu čini se da još nije otkriven najstariji neolit i da između starijeg i srednjeg neolita postoji manji prekid, odnosno da nije utvrđen početak srednjeg neolita. Kontinuitet će se bez sumnje ustanoviti na drugim lokalitetima.⁹⁹ To bi bilo veoma važno za cijelo područje Jadrana jer stratigrafski i kulturni odnos starijeg i srednjeg neolita nisu potpuno ni konačno razjašnjeni ni u Italiji. Stariji je neolit poznat samo na dva lokaliteta, u Ninu i u Smilčiću, a ni oni nisu kompletno istraženi. Zato se ne može dobiti potpuno jasna slika toga razdoblja u cijeloj Dalmaciji. Srednji je neolit poznat na više lokaliteta, ali su se istraživali samo Danilo, Smilčić i Markova špilja na Hvaru. Osim toga srednji je neolit većinom poznat također u sjevernoj Dalmaciji. Mlađi je neolit jedino poznat u srednjoj Dalmaciji i to prvenstveno po otocima, a sistematski su se istraživale samo Grapčeva i Markova špilja, pa pećina Pokrivenik na Hvaru. Još je potpuno neistražena južna Dalmacija. Zato danas ne možemo reći ni utvrditi da li su se sve te kulture prostirale po cijeloj Dalmaciji, jesu li imale identična svojstva u svim područjima, kakve su imale lokalne osobine, koji su tome uzroci i slično.

Značajne posljedice na proučavanju i osvjetljavanju neolitskih kultura u Dalmaciji uzrokovao je i vremenski raspored njihova otkrivanja. Kako smo vidjeli, pojedine su se faze otkrivale obratnim redom od svog nastajanja. Najprije je otkriven mlađi, zatim srednji, pa na koncu stariji neolit. To je izazvalo mnoga zastranjenja, pogrešna tumačenja pojedinih problema, krive komparacije i lutanja pri proučavanju pojedinih faza. Nedostajao je naime najvažniji faktor za tumačenje postanka i razvoja svake kulturne grupe, to jest prethodna kulturna faza, koja igra redovito glavnu ulogu u daljnjem razvoju. Kod toga se najviše nejasnoća sakupilo oko hvarske kulture, koja je prva otkrivena i dugo bila jedina poznata. Zadnjih godina radovima prof. Novaka, a zatim A. Benca sasvim su pouzdano određena svojstva i datiranje hvarske grupe. Ipak su još mnogi problemi nepoznati i nejasni. Tako se ne može još potpuno pratiti stilski i uopće kulturni

⁹⁹ Čini se da je početak srednjeg neolita utvrđen u pećini Šarin samograd, ali materijal još nije obrađen.

razvoj hvarske grupe ni njena vremenska i teritorijalna podjela. Mnoge nejasnoće postoje i oko podrijetla hvarske grupe. Čini mi se da Benac jedino nije potpuno uvjerljivo dokazao svoje tumačenje podrijetla te kulture jer je on dovodi migracijom sa zapadnog Mediterana. Benac i Korošec osim toga naglašavaju da između danilske i hvarske kulture postoje vrlo slabi ili gotovo nikakvi kontakti. Problemom spirale u hvarskoj grupi pozabavio se i F. Schachermeyr, a njezino podrijetlo tumači migracijom stanovništva na liniji Lengyel-Butmir-Hvar-Jadran-Kikladi.¹⁰⁰ Drugi zastupaju obratno mišljenje, slično Novaku, o migraciji spirale s Kiklada na Hvar.¹⁰¹ Novim otkrićima danilske kulture pokazuje se jasno da je hvarska kultura većinu elemenata naslijedila iz prethodne danilske faze, i da se oni ne mogu razjasniti direktnim migracijama. Srodni elementi na širokom području plod su kulturnih veza i označuju pojave opće svojine¹⁰² nastale uslijed sličnih proizvodnih snaga i društvenog razvoja.

Slične su se nejasnoće pojavile i kod tumačenja danilske kulture. Korošec je na primjer u početku datirao Danilo kasnije od hvarske grupe i uporedo sa Butmirom.¹⁰³ Tek u novijim radovima on ga datira pravilno, u srednji neolit i prije Hvara.

Eneolit i rano brončano doba sistematski su se istraživali samo u jednoj nekropoli na izvoru Cetine, dok u naseljima nisu ni osvijetljeni ni istraživani, a ni ti rezultati nisu obrađeni ni objavljeni. Mlađi periodi brončanog doba nisu se uopće istraživali, a vrlo su rijetki i slučajni nalazi pa ne možemo još dobiti pregleda ni skice toga razdoblja.

Okvirna slika želznog doba može se danas utvrditi, ali ima malo poznatih, a pogotovu je malo istraženih nalazišta. Tako ne možemo ulaziti detaljnije u pojedine probleme, posebno ne u cijeloj Dalmaciji. Istraživale su se samo nekropole tog perioda i to u širim razmjerima jedino u Ninu, a po tome ne možemo govoriti o svojstvima ilirske kulture u cijeloj Dalmaciji. Ne može se mnogo reći o specifičnostima materijalne i duhovne kulture pojedinih plemena, etnogenezi Ilira u Dalmaciji, o jedinstvenim pojavama, o društveno ekonomskom životu i slično. Nijedno ilirsko naselje nije istraženo. Manja sondiranja izvedena su samo na dvije gradine (Danilo i Bribir). Zato smo još daleko od toga da damo kompletniju sliku Ilira u Dalmaciji. Danas je moguće

¹⁰⁰ F. Schachermeyr, *Die ältesten Kulturen Griechenlands*, 1955, str. 145–146; isti »Prähist. Kulturen Griechenlands« *Paulys Realencyklopädie* 44, XXII/2, 1954, str. 1422–1423.

¹⁰¹ Ch. Zervos, *L'art des Cyclades*, 1957, str. 12.

¹⁰² Usp. sasvim pravilno tumačenje toga u Benčevoj recenziji knjige F. Schachermeyra: *Die ältesten Kulturen Griechenlands*, GZM XII, 1957, str. 289.

¹⁰³ VAHD LIV, 1952, str. 113.

dati prvenstveno na temelju ninskih grobova samo orijentacioni kulturno-kronološki okvir od devetog stoljeća do Rimljana. Prethodna i prva faza željeznog doba nije se sistematski istraživala, već se može odrediti po slučajnim nalazima. I taj okvir vrijedi donekle prvenstveno samo za sjevernu Dalmaciju i Liburne, a nije precizno poznato koliko se on može protegnuti i na ostalu Dalmaciju jer se uz mnoge identične pojave mogu pojaviti i razlike u granicama pojedinih plemena i geografskih područja.

Prema materijalu iz Nina i ostalim slučajnim nalazima željezno doba u Dalmaciji može se podijeliti na šest faza prema okvirnoj kronologiji Reineckeja za srednju Evropu, s time što bi prve četiri faze odgovarale starijem u, a ostale dvije mlađem u željeznom doba. Samo, u Dalmaciji ne postoji osjetan prijelaz iz starijeg u mlađe željezno doba pa se ne pokazuje osobita potreba dijeljenja na ta dva perioda. Stanovit prekid kontinuiteta u razvoju kulture pokazuje se samo između prve i ostalih faza željeznog doba, što bi odgovaralo značajnim pokretima Ilira na Balkanu i njihovoj seobi u Italiju u periodu tzv. druge dorske seobe. Sve su ostale faze međusobno jako povezane i govore za kontinuirani razvoj Ilira u Dalmaciji od IX stoljeća do rimske okupacije, odnosno željezno doba u Dalmaciji završava se srednjim latenom ili sa srednjom fazom mlađeg željeznog doba u Evropi.

Na sistematskom proučavanju prapovijesne topografije učinjeno je dosad vrlo malo. Topografski su se podaci sakupljali uglavnom stihijski i prema pruženim prilikama, ali planski rad na tome treba tek organizirati u pravom smislu. Mi nemamo još ni za manja područja u potpunosti najosnovnije podatke niti o množini i raširenosti prapovijesnih nalazišta, a pogotovo ne o raširenosti pojedinih kultura, njihovim svojstvima i posebnostima na temelju čega bismo mogli izraditi arheološku kartu i proučavati određene probleme pojedinih kulturnih faza. Pojedinačnih i mjestimičnih podataka površno sakupljenih ima mnogo, ali iz njih ne možemo stvoriti kompletne slike. Svestrano i suvremeno istraživanje topografije, kao što to već duže vrijeme radi npr. Zemaljski muzej u Sarajevu, ili kao što je to organizirao Arheološki institut NR Srbije, nije se uopće dosad vršilo u Dalmaciji. I to ukazuje na veliki zaostatak Dalmacije u odnosu na ostala područja naše zemlje. Arheološka karta Jugoslavije, vrlo vrijedan i potreban zadatak, koji se nedavno počeo ostvarivati u okviru saveznih organa, fiksirat će prema koncepciji samo postojeće stanje, ali neće mnogo učiniti na unapređenju prapovijesne topografije u Dalmaciji.

Osim općenito vrlo velike neistraženosti Dalmacije upada u oči u dosadašnjem radu i neujednačenost u istraživanju pojedinih njezinih područja. Tako na primjer u cijeloj južnoj Dalmaciji ili na sjevero-dalmatinskim otocima nije se istraživalo nijedno nalazište, odnosno

ta su područja potpuno neistražena. Zapravo u Dalmaciji uopće nijedno uže područje nije bar donekle dobro istraženo. Najviše se tako istraživao otok Hvar, ali i ra njemu je dobro poznat jedino mlađi neolit, dok su ostale faze samo dotaknute ili neistražene.

Treba na koncu naglasiti da nijedno nalazište nije još kompletno istraženo.

Iz svega izlazi da treba još mnogo učiniti kako bi se poznavanje prapovijesti Dalmacije podiglo bar na razinu velikog područja naše zemlje.

Razmatranje razvoja prapovijesti Dalmacije nameće nam neposredne zadatke:

1. Organizirati jednu ustanovu (institut?) koja će koordinirati, objedinjavati i pratiti rad i probleme u okviru Republike.

2. Stvoriti uvjete u okviru takve ustanove ili muzeja da se pojedinačno izdaju katalogi i monografije po lokalitetima, kulturama i tipovima predmeta. Uz to osnovati časopis koji bi u strogo određenim okvirima obrađivao probleme prapovijesti važne za cijelo područje Republike. U okviru navedene centralne ustanove osnovati solidnu biblioteku i katalog. (U postojećim zbirkama obraditi monografski u prvom redu materijal iz Nina, Smilčića i Cetine).

3. Postepeno riješiti materijalne, stručne i druge probleme muzeja.

4. Time bi se omogućila potpuna sistematičnost u radu, kao i koordinirano i plansko rješavanje zadataka.

5. Stvarati solidan stručni kadar. Studij na fakultetima usmjeriti na koordiniran rad katedre i muzejâ i time daleko više na praktičan i konkretan rad na materijalu u muzejima i na terenu.

6. Istraživanje usmjeriti na tri faze:

a) dobiti orijentacionu sliku o arheološkoj topografiji i utvrditi kulturno kronološki okvir koji još ne postoji, izraditi arheološku kartu, što bi bila osnova za daljnji rad i solidno proučavanje povijesti prvobitnog društva,

b) produbljivanje i popunjavanje te slike. Ispitivanje pojedinih nalazišta i epoha. U tu svrhu istraživati pećine, grobne humke, nekropole na ravnome i naselja (gradine) radi stvaranja orijentacione slike razvoja i sistema prapovijesnih kultura,

c) iskapanja širih razmjera — cijelih naselja (gradina) i nalazišta s detaljnim ispitivanjem kulturnih, društveno ekonomskih i etničkih problema.

Š. Batović: LE DEVELOPPEMENT DE LA RECHERCHE PREHISTORIQUE EN DALMATIE

Résumé

L'auteur partage le développement de la recherche préhistorique en Dalmatie en trois périodes principales: 1) Avant la première guerre mondiale. — 2) Entre les deux guerres. — 3) Après la deuxième guerre mondiale.

La première trace d'étude de la préhistoire en Dalmatie date de la première moitié du 17e siècle.¹ Des nouvelles fréquentes de découvertes préhistoriques ne se trouvent qu'au 19e siècle. L'oeuvre de regroupement des objets préhistoriques est lié à la renaissance nationale et à la fondation des premiers musées, de 1918 à 1921, à Split et à Zadar, en 1830.⁴ Le musée de Zagreb, fondé en 1846, a joué un rôle important, du fait que Zagreb est la capitale de la Croatie. Le travail véritable et organisé commence dans la deuxième moitié du 19e siècle parallèlement à la fondation de la Société d'histoire et d'antiquité yougoslave en 1850 à Zagreb ensuite à la fondation de la »Zentralkommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale« avec l'organe *Mitteilungen*, en 1856, à Vienne.

On assiste à une croissance plus rapide du développement de l'archéologie en Croatie (ainsi qu'en Dalmatie) à la nomination de Šime Ljubić, en 1871, au poste de directeur du musée populaire de Zagreb, et de Frane Bulić, en 1884, à celui de directeur du musée de Split: ces deux hommes sont les principaux représentants de l'archéologie préhistorique au siècle dernier, qui ont élevé (Bulić en particulier) l'archéologie en Croatie à un niveau scientifique. Un regain particulier d'activité date de la fondation de la »Société archéologique« de Zagreb en 1878, et des premières revues archéologiques en Croatie: le *Vjesnik* qui paraît en 1879 à Zagreb, et le *Bullettino di archeologia e storia dalmata* (il paraît à partir de 1920, sous le nom de *Vjesnik*) qui commence à paraître à Split en 1878.

Le travail du siècle dernier a été, cependant, en majeure partie confiné à l'enregistrement et à la collection des trouvailles par suite du manque de savants et de moyens, et surtout à cause des rapports coloniaux de la Dalmatie sous la domination autrichienne. Š. Ljubić est le seul à travailler systématiquement à la préhistoire, pendant que Bulić s'occupe de l'antiquité, et quelquefois, seulement, en passant, de préhistoire. Des amateurs isolés se joignent à eux, et des savants étrangers comme P. Reinecke³⁹ et d'autres qui mentionnent la Dalmatie. Il n'y avait pas de fouilles systématiques, et les musées ne s'en occupaient pas. On en connaît quelques unes sans importance, menées sans connaissances et sans critères scientifiques.²¹⁻³⁵ Les premières fouilles datent de 1861.²¹ On a relevé seulement un grand nombre de données topographiques. Les matériaux les plus précieux sont un assez grand nombre de tombeaux illyriens non publiés, découverts à la fin du 19e siècle à Nin. La caractéristique générale des travaux antérieurs est le manque de système et d'unité, surtout sur le plan géographique.

Les deux pionniers Ljubić et Bulić ont donné, au 19e siècle, les premières synthèses très modestes des travaux sur la préhistoire,⁴⁰⁻⁴² et Ljubić également la première histoire de l'archéologie en Croatie.⁴³

Une nouvelle étape dans la première période est marquée par la fondation de la chaire d'archéologie (bien qu'elle fût seulement pour l'antiquité) de l'Université de Zagreb, en 1896, quand J. Brunšmid commença à y enseigner et remplaça Ljubić au poste de directeur du musée, — puis par la fondation de l'Institut archéologique autrichien en 1898.

En dépit des activités importantes de cet institut dans les localités antiques de la Dalmatie (*Aenona*, *Asseria*, *Argyrunum*, *Clambetae*, *Burnum*, *Salona*) et faute de préhistoriens, on ne faisait qu'en passant des recherches de préhistoire, au cours de l'exploration de ces localités, en premier lieu de la nécropole illyrienne, en particulier à Nin (*Aenona*); ces recherches ont permis jusqu'à la fin de la première guerre mondiale d'affirmer dans ses grandes lignes le développement de l'âge de fer comme une période préhistorique unique, mais personne n'en a fait l'objet d'une étude, et les articles à ce sujet sont très rares. Le guide du Musée archéologique de Zadar, et l'histoire de Zadar, parus en 1912 et 1913⁵³⁻⁵⁴ donnent la seule étude des résultats des travaux. Outre Bulić, certains autres travaillèrent jusqu'en 1918, comme M. Abramić et L. Jelić, surtout à Nin.

Au cours de la deuxième période, entre les deux guerres, les travaux de préhistoire périssent et se ralentissent encore davantage, car le nouvel état yougoslave ne leur accordait pas suffisamment d'importance, Zadar fut occupé par l'Italie. Comme savant, il ne reste que M. Abramić, qui devient en 1924 directeur du Musée archéologique de Split, mais travaille à l'antiquité. Cependant, dans cette deuxième période, le représentant de la préhistoire est G. Novak, professeur d'histoire ancienne à l'Université de Zagreb, mais il s'occupe surtout du néolithique, en particulier dans la grotte de Grabak sur l'île Hvar, depuis 1912 jusqu'à maintenant. Il a découvert la première phase connue du néolithique, baptisé d'après le nom de l'île Hvar »civilisation de Hvar«, et qui appartient au haut-néolithique.^{59,67,68} Outre ceux de Novak, les travaux les plus remarquables ont été ceux menés par W. Buttler.⁶⁴⁻⁶⁶ Il convient également de citer seulement le sondage de Radmilli dans la grotte Rača, sur l'île Lastovo.⁷⁰ La deuxième période voit naître la solution de certains problèmes généraux du néolithique, de l'énéolithique et du début de l'âge de fer.

Ce n'est que dans la troisième période suivant la deuxième guerre mondiale, que commence le progrès rapide, particulièrement dans les dix dernières années car Zadar revient à la patrie; dans les musées de Split et de Zadar, se mettent pour la première fois à l'oeuvre de véritables préhistoriens, et se réalisent des conditions favorables à des travaux planifiés et continus. On mène plusieurs recherches systématiques dont les plus remarquables sont les fouilles de la grotte de Grabak terminées par Novak;⁷²⁻⁷³ ensuite les fouilles de l'agglomération néolithique de Danilo par J. Korošec en 1953 et 1955;⁷⁴ celles de l'agglomération néolithique de

RAZVOJ ISTRAŽIVANJA PRAPOVIJESTI U DALMACIJI

Smilčić par l'auteur en 1957—1959 et 1962;⁷⁵ l'exploration de la grotte de Sarin samograd près de Drniš et de la nécropole énéolithique et du début de l'âge de bronze à Cetina et Obrovac-Han près Sinj, par I. Marović, pendant quelques années;^{77, 78, 78a} puis l'exploration de la nécropole de l'âge de fer de Nin, par l'auteur en 1956 et 1958.⁸¹ Outre cela ont été effectuées nombre de recherche de moindre importance.

En 1955, Novak a publié les résultats de ses recherches dans la grotte de Grabak dans un ouvrage séparé;⁷² Korošec en a fait de même pour Danilo en 1958—1959.⁷⁴ Dans *Inventaria archaeologica* V 4, 1962, l'auteur a publié un raccourci à travers l'âge de fer dans la Dalmatie du nord.⁸⁰ Ce sont aussi là, jusqu'à présent, les trois seules monographies de la préhistoire de la Dalmatie. En ce temps-là, on a publié un grand nombre d'autres travaux dont certains sont remarquables.^{87, 88, 90} A. Stipčević a, en outre, publié une bibliographie de la préhistoire en Dalmatie,⁸⁷ et l'auteur a donné une courte représentation de la céramique en Dalmatie du nord.⁸⁴

Par ses travaux, G. Novak a élargi la connaissance du haut-néolithique (groupe de Hvar). En 1951, on découvre à Danilo le moyen-néolithique, baptisé du nom du lieu civilisation de Danilo. En 1955, on découvre à Smilčić, et pour la première fois en Dalmatie, parallèlement au moyen-néolithique, une couche d'ancien néolithique avec céramique imprimée. C'est ainsi qu'on a obtenu les grandes lignes de tout le néolithique en Dalmatie, lequel se divise en trois phases principales. Par des travaux effectués à Cetina, et grâce à d'autres découvertes, il est possible d'expliquer l'énéolithique et le début de l'âge de bronze. Le début de l'âge de fer n'est représenté que par des découvertes fortuites, mais les autres périodes du haut et bas âge de fer, depuis Ha B et la suite peuvent s'affirmer en premier lieu par les nécropoles explorées de Nin. D'après ce qui précède, l'âge de fer en Dalmatie se divise en six phases, suivant le système de Reinecke; quatre d'entre elles appartiennent à l'ancien âge de fer, et deux au récent. En Dalmatie, on assiste à une solution de continuité entre les premières phases Ha A et les phases suivantes («seconde migration dorique») car toutes les autres phases sont étroitement liées et révèlent un développement continu de l'Illyrie depuis le 9e siècle jusqu'à la conquête romaine, et il n'est pas nécessaire d'effectuer la division en âge de fer ancien et récent. On ne peut pas encore donner avec certitude un cadre chronologique précis à l'âge de bronze, car on n'en connaît qu'un petit nombre de trouvailles fortuites; il en est de même du paléolithique, car on n'en connaît qu'un gisement découvert en 1960 dans deux cavernes près de Drniš. Cependant, le mésolithique n'est pas recensé en Dalmatie.

En règle générale, en Dalmatie, on a surtout exploré des cavernes, puis des nécropoles illyriennes, et parmi les agglomérations à l'air libre, seulement quelques unes du néolithique; pour ce qui est des nombreuses constructions illyriennes, aucune n'a encore été fouillée systématiquement. On n'a fait qu'en sonder quelques unes. C'est pourquoi on n'a pu encore recenser la stratigraphie de l'âge de bronze, ainsi que celle de l'âge de fer. En fait, le seul endroit exploré à fond est la caverne de Grabak à Hvar.